

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО
АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студент 2 курсу 13-283 Мз групи
Спеціальності 262 Правоохоронна діяльність
Освітньо-професійної програми
«Правоохоронна діяльність»
Старушкевич Дмитро Васильович

Керівник: к.ю.н., доцентка Риженко І.М.

Рецензент: д.ю.н., професор Стратонов В.М.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	8
1.1. Поняття та роль доказування в провадженні у справах про адміністративні правопорушення.....	8
1.2. Класифікація доказів в провадженні у справах про адміністративні правопорушення.....	15
1.3. Властивості доказів і предмет доказування у справах про адміністративні правопорушення.....	24
РОЗДІЛ 2 ЕЛЕМЕНТИ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ	34
2.1. Одержання доказів	34
2.2. Перевірка (дослідження) доказів.....	40
2.3. Оцінка і використання доказів.....	47
2.4. Процесуальна форма закріплення доказової інформації у справах про адміністративні правопорушення	54
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ	63
3.1. Суб'єкти доказування у справах про адміністративні правопорушення: напрями вдосконалення системи та правового статусу	63
3.2. Адміністративний розсуд у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення: оптимізація підстав і правових меж.....	71
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Конституцією України (ст. 3) визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Це конституційне положення розкривається через гарантування кожній особі права захищати свої порушені, невизнані права, свободи та інтереси в судовому порядку (ст. 55 Основного Закону). Ефективність механізму захисту значною мірою зумовлена досконалістю нормативного регулювання процедури доказування у справах про адміністративні правопорушення. Процесуальний інститут доказування становить неабиякий науковий інтерес для дослідників у зв'язку із доктринальними змінами державної правової політики у сфері адміністративно-деліктного процесу. Останнім часом адміністративно-деліктне законодавство неодноразово змінювалося. Попри це ігнорування концептуальних змін у адміністративно-деліктному процесі призвело до невиправданого зволікання і подекуди непослідовності запровадження нових інститутів у сфері доказової діяльності. Реформа адміністративно-деліктного законодавства постає одним із напрямів реформування адміністративного законодавства в нашій країні. Водночас вона має здійснюватися на основі положень Конституції України при комплексному підході до реформування інших галузей законодавства (цивільного, кримінального, трудового, фінансового тощо).

На сучасному етапі розвитку адміністративно-деліктного законодавства погляди науковців на проблеми доказів і доказування, формування предмета доказування в конкретній справі, суб'єктів доказової діяльності тощо різняться. Отже, з урахуванням реформування адміністративного законодавства, у тому числі й адміністративно-

деліктного, варто всебічно дослідити особливості доказування у справах про адміністративні правопорушення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Праця ґрунтується на положеннях Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (прийнята Верховною Радою 18 березня 2004 р. № 1629-IV), Програми інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2000 р. № 1072, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка затверджена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5, Програми про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави, затвердженої Указом Президента України від 8 листопада 2019 року № 837, Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, схваленої Законом України від 21 листопада 2002 р. № 228-IV.

Кваліфікаційна робота виконана згідно напрямів наукових досліджень кафедри: «Адміністративно-правове регулювання суспільних відносин у соціально-економічній, адміністративно-політичній сферах та правоохоронній діяльності» (номер державної реєстрації 0117U001733). Тема кваліфікаційної роботи затверджена Вченою радою Херсонського державного університету (наказ № 1059-Д від 30.10.2020 року) та відповідає тематиці пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних досліджень ЗВО.

Метою дослідження є визначення сутності й особливостей доказування у справах про адміністративні правопорушення.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

1) визначити поняття та роль доказування в провадженні у справах про адміністративні правопорушення;

- 2) розробити класифікацію доказів у провадженні у справах про адміністративні правопорушення;
- 3) визначити властивості доказів і предмет доказування у справах про адміністративні правопорушення;
- 4) охарактеризувати процес одержання доказів;
- 5) розглянути процес перевірки (дослідження) доказів;
- 6) дослідити процес оцінки і використання доказів;
- 7) визначити особливості процесуальної форми закріплення доказової інформації у справах про адміністративні правопорушення;
- 8) розглянути суб'єктів доказування у справах про адміністративні правопорушення: напрями вдосконалення системи та правового статусу;
- 9) визначити межі адміністративного розсуду у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що виникають у зв'язку доказуванням у справах про адміністративні правопорушення.

Предметом дослідження виступають особливості доказування у справах про адміністративні правопорушення.

Методи дослідження. Методи дослідження обрано з урахуванням визначених мети і завдань, специфіки об'єкта і предмета дослідження. Їх основу становить загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ і процесів. Спеціальними методами дослідження, застосованими в роботі, є: метод системного аналізу, використаний для аналізу правових норм, що регламентують визначення процедури доказування, засобів доказування у адміністративно-деліктному процесі (розділи 1–3); системно-структурний – для дослідження поняття та сутності доказування, а також поняття і сутності доказів, правил належності, допустимості, достатності та достовірності доказів; формально-логічний (догматичний) – для аналізу правових норм та їх

формулювання. Зазначені методи застосовано в роботі у взаємозв'язку і взаємозалежності, що дало змогу забезпечити всебічність, повноту та об'єктивність дослідження.

Теоретичну базу дослідження складають праці вітчизняних і зарубіжних вчених-процесуалістів. Науковий пошук у напрямі встановлення сутності доказів і доказування в адміністративно-деліктному процесі передбачає звернення до напрацювань вчених, які частково торкалися предмета, зокрема, в адміністративному процесі: К. Л. Бугайчука, В. В. Гордєєва, О. М. Дубенка, С. О. Короєда, Б. Д. Мартиненка, М. П. Мельника, М. М. Стоцької, О. В. Умнової; у господарському процесі: В. В. Бабенко, О. Ф. Дорошенка, Л. М. Ніколенко; у цивільному процесі: Т. В. Цюри, В. П. Феннича та інших. Питанням про докази і доказування у справах про адміністративні правопорушення приділено увагу у працях Р. Р. Айгістова, Ф. П. Васильєва, Ю. М. Калюжного, Є. Ю. Хохлової та інших.

Наукова новизна дослідження пов'язується з комплексним висвітленням питань особливостей доказування у справах про адміністративні правопорушення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення роботи, висновки та пропозиції може бути використано:

1) у науково-дослідній роботі – як підґрунтя для подальшого дослідження теоретичних і практичних проблем доказів і доказування у адміністративно-деліктному процесі України в цілому, а також окремих питань, пов'язаних із формуванням предмета доказування, визначенням суб'єктів доказування тощо;

2) у нормотворчій діяльності – для вдосконалення адміністративно-деліктного законодавства України, а також розробки проектів відповідних нормативно-правових актів;

3) у навчальному процесі – для викладання дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративний процес» у юридичних вищих навчальних закладах, а також для підготовки навчально-методичного забезпечення зазначених дисциплін..

Апробація результатів дослідження. Теоретичні висновки, сформульовані в роботі, обговорювалися на засіданнях кафедри публічного та міжнародного права і правоохоронної діяльності.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 2 праці (тези виступів):

Старушкевич Д.В. Особливості доказування у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб

Старушкевич Д.В. Особливості доказування у справах про адміністративне правопорушення *Магістерські студії. Альманах*. Вип. 20. Херсон. ХДУ, 2020.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 93 сторінки: основний текст – 84 сторінки, обсяг, що займає список використаних джерел і літератури (70 найменувань) – 7 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

1.1. Поняття та роль доказування в провадженні у справах про адміністративні правопорушення

Дослідження проблем, що виникають при застосуванні норм під час доказування в провадженні у справах про адміністративні правопорушення, безпосереднім чином пов'язано з визначенням ролі останнього в структурі адміністративного процесу, і, отже, обумовлено найважливішими положеннями адміністративно-процесуального права. У адміністративно-правовій науці укорінилося уявлення про те, що поняття «процес» і «провадження» співвідносяться між собою як загальне та часткове, при цьому процес є загальною кількістю проваджень, а провадження – органічною частиною процесу. Також не заперечується той факт, що доказування є суттєвою змістовною складовою адміністративно-деліктного провадження, від якої значною мірою залежить правильне й об'єктивне вирішення справи про адміністративний проступок.

Характерне підвищення активності в дослідженні феномену адміністративного процесу та визначення його місця в правовій системі спостерігається лише останніми роками. Однак, як виявляється, у наукових пошуках дослідники чомусь забувають про необхідність вирішення питання щодо співвідношення останнього з провадженням у справах про адміністративні правопорушення внаслідок того, що саме в цій сфері діє велике коло юридичних і технічно-правових норм, особливості застосування яких суттєво впливають на процес доказування на кожній стадії провадження [1, с. 182]. Тому з метою недопущення порушень адміністративного матеріального та

процесуального законодавства потребує удосконалення саме процедурна його складова. Наразі оновлення законодавства як ніколи загострило зазначену проблему, а юрисдикційна практика почала вимагати розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо методики здійснення доказування у справах про адміністративні правопорушення.

Більшість учених-адміністративістів наполягають, що визначення сутності, змісту й особливостей здійснення провадження у справах із будь-якого виду адміністративних правопорушень має опосередковуватися все-таки адміністративно-юрисдикційною інтерпретацією останнього. Нині зазначена позиція в науці адміністративного права набула найбільшого поширення. Вона відтворена у працях І. П. Голосніченка [2, с. 22], М. М. Тищенко [3, с. 19] та інших дослідників.

На сторінках юридичної літератури запропоновано адміністративно-деліктне провадження характеризувати й з інших позицій. Наприклад, П. І. Кононов вбачає в ньому насамперед правоохоронну спрямованість. Правник називає його складовою адміністративно-охоронного процесу та визначає як урегульовану адміністративно-процесуальними нормами діяльність компетентних адміністративних органів з вирішення індивідуальних юридичних справ, що виникають у зв'язку з охороною та захистом прав і свобод фізичних та юридичних осіб, із забезпеченням безпеки держави, суспільства та правопорядку [4, с. 23-24].

Інший концептуальний підхід репрезентований у працях О.В. Кузьменко. Досліджуючи теоретичні засади адміністративного процесу, вчена дійшла висновку, що в представлених видових інтерпретаціях його структури (юрисдикційній, управлінській, правоохоронній, юстиційній тощо) правниками були допущені певні

методологічні помилки. Із цього приводу вона наводить певні аргументи. Їх сутність полягає у наступному:

– по-перше, спроби виокремлення в адміністративному процесі окремих процесів, стверджує дослідниця, – це є порушення «родовидової» концепції, де друге є лише особливим (окремим випадком) першого. Тому є неправильним до структури адміністративного процесу включати інші «процеси». Таким чином, «процес» складається з «процесу», хоча насправді він є сукупністю певних проваджень;

– по-друге, точки зору щодо виділення в структурі адміністративного процесу юрисдикційного, управлінського та інших видів процесів є хибними, оскільки підставою для відокремлення останніх обираються різні критерії: види, особливості змісту та характеру самої діяльності певних суб'єктів. На підтвердження своєї тези серед іншого О.В. Кузьменко наводить той факт, що лише адміністративна юрисдикція поділяється на три різновиди – адміністративно-регулятивну, адміністративно-деліктну та адміністративно-судочинну. Тому навіть з цієї позиції є неправильним говорити про те, що поняття адміністративно-юрисдикційного процесу має зводитися лише до його однієї головної сутності – адміністративно-примусової. Отже, констатує вчена, юрисдикційний вид адміністративного процесу не відповідає тому змісту, який вкладають у нього вчені-адміністративісти. Те саме стосується й інших так званих різновидів адміністративного процесу [5, с. 34].

На нашу думку, необхідно визнавати діалектичну єдність між пізнанням і доказуванням в провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Це один з відправних пунктів для з'ясування суті останнього, завдяки чому пізнавальна діяльність, яка відбувається під час доказування в адміністративно-деліктному провадженні, характеризується такими особливостями: 1) має ретроспективний характер (здійснюється після скоєння правопорушення); 2) провадиться

за допомогою правових засобів; 3) здійснюється спеціальними суб'єктами; 4) має на меті одержання інформації, що впливає на встановлення об'єктивної істини у справах про адміністративні правопорушення; 5) засоби реалізації такої діяльності визначені в адміністративно-процесуальному законодавстві.

Варто зазначити, що тема доказування має велике як практичне, так і теоретичне значення, яке полягає перш за все в тому, що цей правовий інститут дозволяє логічно пов'язати всі стадії відповідного процесу, обумовити його завдання та шляхи їх досягнення. Доказування як явище «супроводжує» весь процес, оскільки основним змістом процесуальної діяльності органів адміністративної юрисдикції є доказування, тобто формування, збирання і фіксація, перевірка і оцінка доказів та їх процесуальних джерел, обґрунтування висновків з метою встановлення об'єктивної істини і прийняття на цій підставі законного, обґрунтованого, справедливого рішення.

Як зазначає В.Ф. Васильєв, «весь процес встановлення істини в адміністративній справі, має два аспекти. По-перше, пошук і збір інформації відносно обставин справи, що вирішується. У цьому сенсі діяльність має пізнавальний характер. По-друге, з'ясовані обставини справи підтверджуються, документуються, засвідчуються у встановленій законом формі. У такому аспекті ця діяльність має засвідчувальний характер» [6].

Під час аналізу діяльності судді, органу, посадової особи зі встановлення фактичних даних в адміністративній справі, може виникнути питання щодо характеру цієї діяльності: вона є пізнавальною чи доказовою. Іншими словами, ким виступають суддя, орган, посадова особа під час розгляду адміністративної справи – суб'єктом пізнання чи суб'єктом доказування? Необхідно зауважити, що в теорії процесуального права питання щодо поняття та співвідношення таких

видів процесуальної діяльності, як пізнання і доказування, є дискусійним.

У правовій літературі переважає думка, що під доказуванням необхідно розуміти діяльність суду та осіб, що беруть участь у справі, відносно збору, надання, дослідження та оцінки доказів [7, с. 231].

Найбільш повно такий погляд на сутність пізнання і доказування висловив Ф. Н. Фаткулін, який писав, що «доводить кожний, хто пізнає». Це означає, що судове пізнання і судове дослідження розглядаються як тотожні, близькі за змістом поняття. Саме цієї думки дотримуються автори найбільш відомих процесуальних підручників. Проектуючи це ствердження на провадження в адміністративних справах, можна зауважити, що при визначенні співвідношення понять «пізнання» і «доказування» до суб'єктів доказування як процесуальної діяльності повинні бути віднесені не тільки судді, органи, посадової особи, але й учасники процесу в адміністративних справах [8, с. 16].

Вирішення адміністративної справи зводиться до виконання двох завдань: 1) встановлення наявності чи відсутності визначеної події; 2) підведення цієї події під відповідну правову норму, тобто застосування до неї закону. Перше завдання в правовій теорії дає виток вченню щодо доказування та доказів, друге – питання кваліфікації адміністративної справи. Однак, оскільки кваліфікація адміністративної справи є питанням цілком юридичним, то питання доказування і доказів має більш загальне значення і ставиться в різних сферах людської діяльності, пов'язаних із дослідженням і пізнанням. У цьому широкому розумінні саме поняття доказів може розглядатися у двох значеннях. По-перше, це засіб пізнання, необхідний для того, щоб за його допомогою зробити висновок про невідоме. Це доказовий матеріал, необхідний для встановлення обставини, що з'ясовується. По-друге, широке поняття доказу має значення самого розумового процесу, за допомогою якого обставина, що з'ясовується, взаємопов'язується з уже відомими

обставинами. У такому значенні поняття доказу використовується в логіці, з погляду якої доказ – це розумова діяльність (умовивід) з обґрунтування істинності одного судження (тези) шляхом приведення двох інших істинних суджень (аргументів).

По-іншому розглядають доказ у теорії юрисдикційного процесу. У цьому випадку доказування розуміють як засіб пізнання, що наближається за своїм змістом і значенням (хоча і не збігається з ним повністю) до аргументу в логічному доказуванні. Те, що в логіці називають доказом, в теорії юрисдикційного процесу більше відповідає поняттю доказування [9, с. 39]. Отже, процесуальне доказування – це форма обґрунтування (встановлення) в юрисдикційному процесі невідомих обставин. Процесуальні докази в цьому випадку є засобом такого обґрунтування. Разом із тим у процесі доказування використовують і логічне доказування як спосіб розумового зв'язку фактів і отримання логічних висновків у справі.

Доказування в адміністративно-деліктному процесі має низку особливостей, що відрізняють його від інших форм людського пізнання.

Доказування застосовується в адміністративних справах, тобто в конкретних життєвих ситуаціях, щодо яких здійснюється правозастосовна діяльність у зв'язку з вирішенням питань відносно адміністративної відповідальності. Тому воно використовується для встановлення, як правило, тільки таких обставин, на основі яких можна винести постанову у справі (предмет доказування), тобто дати відповідь на питання щодо адміністративної відповідальності конкретної фізичної або юридичної особи.

Доказування відрізняється від деяких інших способів пізнання, які зазвичай використовують для з'ясування обставин, що дозволяють приймати рішення і вчиняти дії, що мають підготовчий і допоміжний характер. Так, обставини, що вказують на ознаки правопорушення, достатні для порушення адміністративної справи, можуть бути з'ясовані

також за допомогою інших джерел, а не тільки із заяви про правопорушення фізичних або юридичних осіб чи безпосереднє виявлення посадовими особами, уповноваженими складати протоколи про адміністративні правопорушення на основі достатніх даних, що вказують на наявність адміністративного правопорушення.

Доказування – єдиний процесуальний спосіб встановлення і засвідчення обставин, що мають значення для справи, але не єдиний шлях пізнання істини.

У КпАП України [10] визначення терміна «доказування» відсутнє. Науковці також єдиної дефініції не запропонували. Так, деякі з них вважають, що доказування – це діяльність пізнавальна і посвідчувальна компетентних державних органів, серед яких традиційно називають і суд [11, с. 407].

Інші автори визначають доказування як «регульовану законом діяльність, яка полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що підлягають доведенню у справі» [12, с. 84].

На думку третьої групи авторів, доказування – це врегульована законом діяльність щодо встановлення та обґрунтування обставин адміністративної справи, на основі яких може бути вирішено питання про відповідальність [13, с. 179].

Аналізуючи доказування як процес, зауважимо, що воно є важливою складовою адміністративно-юрисдикційної діяльності, що забезпечує інформаційну базу, яка сприяє всебічному, повному, об'єктивному та своєчасному з'ясуванню обставин кожної справи та вирішенню їх відповідно до закону, але, незважаючи на величезне значення для адміністративно-юрисдикційної діяльності, визначення цього поняття в чинному законодавстві відсутнє. Наголосимо, що від точного вживання терміна залежить «пізнаваність» директиви, а присутність багатьох термінологічних одиниць вносить, як правильно

зазначив В. М. Савицький в одній зі своїх робіт, «сум'яття в правозастосування» [14, с. 9–10].

Проаналізувавши думки науковців про доказування, можна стверджувати, що наразі не визначено суттєвих ознак доказування, які дозволяють встановити, що це – опосередкована адміністративно-юрисдикційними актами пізнавальна та посвідчувальна діяльність особи, яка веде провадження у справі про адміністративне правопорушення.

Крім того, процес доказування включає в себе діяльність щодо збирання, перевірки та оцінки доказів, яка здійснюється не тільки суддею, органами, посадовою особою, також за участю сторін.

На підставі зазначеного можна сформулювати поняття доказування в адміністративно-деліктному процесі як урегульовану нормами адміністративного процесуального права пізнавальну та засвідчувальну логіко-практичну діяльність суду та/або уповноваженої на розгляд адміністративних справ посадової особи та/або осіб, що беруть участь у справі, зі збирання, перевірки й оцінки доказів з метою встановлення формальної істини про обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

1.2. Класифікація доказів в провадженні у справах про адміністративні правопорушення

Класифікацією називається поділ відповідно обраних об'єктів на класи, зроблений таким чином, що кожен клас займає стосовно інших класів точно визначене та міцно закріплене місце.

Класифікація є видом систематичного поділу поняття [15, с. 10]. Проте вона відрізняється від звичайного поділу. При класифікації поділ відбувається не за будь-якими ознаками, а за найістотнішими, такими, що визначають характер усіх останніх ознак поняття, котре

класифікується. Це дає змогу встановити для кожного класу чітко визначене місце, з постійним його закріпленням серед інших класів.

Якщо поглянути критично на різновиди класифікацій адміністративно-деліктних доказів (які за своєю сутністю є природними класифікаціями), що наводяться представниками адміністративно-правової науки, то доцільно зазначити, що будь-яка з них – це класифікація відносна. Із розвитком адміністративно-правової науки вона може уточнюватися, доповнюватися чи навіть замість однієї класифікації може створюватися нова, більш адекватна дійсності. Отже, кожна класифікація адміністративно-деліктних доказів приблизна, вона в дещо умовній формі розкриває зв'язки між об'єктами, що класифікуються.

Потреба в класифікації доказів у справах про адміністративні правопорушення диктується й самою складністю процесу доказування, необхідністю чіткого дотримання процедури закріплення відповідної доказової інформації у певних процесуальних джерелах, різноманітністю функцій доказів, які вони виконують в провадженні у справах про адміністративні правопорушення тощо. Сукупність адміністративно-деліктних доказів допомагає всебічно, повно й об'єктивно встановити всі обставини справи про адміністративне правопорушення лише в тому випадку, коли вона утворює систему доказів, яка здатна встановити всі елементи предмета доказування. Таким чином класифікація доказів у справах про адміністративні правопорушення – це і є їхній поділ з метою дослідження складових частин цієї системи.

Нині найбільш традиційною схемою вченими-адміністративістами визнається класифікація доказів на три групи:

- обвинувальні та виправдувальні;
- первісні та похідні;
- прямі та непрямі (побічні).

Ця класифікація є загально визнаною, тобто такою, що сприймається більшістю адміністративістів [16, с. 155-156]. Однак, крім цього поділу, існують і інші пропозиції щодо класифікації доказів. Наприклад, Є.В. Додін вважає, що в адміністративному процесі доволі широке застосування поряд з представленими групами знаходять докази констатуючого значення. Вони містяться переважно в довідках, характеристиках, висновках та інших документах і являють собою певні відомості про час та місце вчинення адміністративного проступку, про наявність відповідних документів тощо [17, с. 53].

Указані групування доказів в адміністративно-деліктному процесі домінуючим визнають також О.В. Кузьменко, Т.О. Гуржій. Але разом із тим наголошують, що для розв'язання завдань провадження в справах про адміністративні правопорушення крім згаданих класифікацій значущим слід вважати й групування доказів залежно від джерела відповідних відомостей. За названим критерієм науковці виокремлюють ще три самостійні групи адміністративно-деліктних доказів, а саме:

- 1) дані, що одержуються від різних осіб, здебільшого учасників провадження;
- 2) речові докази та документи, які є матеріальними носіями інформації;
- 3) безпосереднє спостереження осіб, уповноважених розслідувати адміністративні проступки [18, с. 251-252].

Для відображення поліваріативності наукових точок зору з досліджуваного аспекту проблематики варто теж згадати й праці В.Г. Перепелюка, в яких автор виокремив поряд із загально визнаним групування наступні класифікації доказів:

- 1) позитивні та негативні – критерієм розподілу доказів дослідник обрав їх зміст;

2) перероблені (концентровані) і звичайні – розподіл доказів проведено залежно від характеру одержуваної суб'єктом застосування інформації;

3) безпосередні й опосередковані – ця група доказів виокремлена на підставі методів їх виявлення;

4) залежно від часу виникнення адміністративні докази правником поділено на минулі та тривалі [19, с. 224-227].

Як бачимо вченими-адміністративістами для практичного застосування пропонуються різні класифікації адміністративно-деліктних доказів. Однак, на нашу думку, усе ж таки доцільно пам'ятати, що віднесення адміністративно-деліктних доказів до того чи іншого виду стосовно обраної системи класифікації буде завжди мати умовний характер, оскільки повністю залежатиме від конкретних обставин, в яких здійснюватиметься процес доказування у справах про адміністративні правопорушення.

На нашу думку, можуть бути представлені такі критерії:

1. За наявністю чи відсутністю проміжного носія доказової інформації:

- первісні докази;
- похідні докази.

2. За відмінністю версій, що висувуються стосовно певної особи-правопорушника:

- обвинувальні докази;
- виправдувальні докази.

3. За характером зв'язку змісту доказів з предметом доказування:

- прямі докази;
- непрямі (побічні) докази.

4. За відмінністю джерел інформації доказового характеру:

– докази, зміст яких утворює інформація, що одержується від людей;

– докази, зміст яких утворює інформація, що містять об'єкти матеріального світу.

5. За джерелом походження:

- особисті;
- речові;
- документальні.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що всі ці класифікації нами здійснюються за різними підставами (критеріями). Це виключає можливість розглядати будь-яку з них як таку, що за значимістю може бути підпорядкована іншим групам доказів. Таким чином, ураховуючи значення перерахованих класифікацій для збирання та перевірки доказів, їх оцінки та прийняття певних процесуальних рішень, доцільно розглянути їхню роль у цілому для процесу доказування в справах про адміністративні правопорушення.

Таким чином, перша група доказів – це докази, які за наявністю чи відсутністю проміжного носія доказової інформації поділяються на первісні та похідні. Первісні докази – це докази, що містять інформацію одержану із першоджерела. Сюди слід віднести відомості, що містяться в поясненнях свідка-очевидця, потерпілого чи правопорушника. Це також стосується відомостей, які одержує посадова особа органу адміністративної юрисдикції з оригіналу документа, показань технічних приладів тощо.

Похідними слід вважати докази, що містять інформацію, котра отримана не з першоджерела, а від іншого суб'єкта чи об'єкта, що сприйняли від нього доказову інформацію. Наприклад, похідними будуть докази, інформація яких міститься в показаннях свідка, що повідомляє про певну подію дорожньо-транспортної пригоди чи певний факт або обставину адміністративного проступку зі слів того ж свідка-очевидця, потерпілого чи правопорушника. Похідними будуть знову ж таки докази, що містять інформацію, яка знаходиться в процесуально

закріпленій копії відповідного документа, фотокартці пошкодженого авто тощо. Так, наприклад, Постановою Малиновського районного суду м. Одеси від 23 квітня 2019 по справі №521/4270/19 було встановлено, що акт огляду на стан алкогольного сп'яніння складається за результатами проведеного огляду з використанням спеціальних технічних засобів, які дозволені до застосування МОЗ та Держспоживстандартом, і є похідним доказом від роздруківки газоаналізатора, за допомогою якого проводився огляд [20]. У Постанові Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 15 січня 2019 року по справі № 359/9096/18 зазначено, що письмові пояснення свідків ОСОБА_3 та ОСОБА_4 суд оцінює лише як похідні докази, які збиралися після подій, які виявилися неналежно зафіксованими [21].

Поділ доказів на первісні та похідні має важливе практичне значення. Завдяки ньому визначаються правильні шляхи перевірки доказів у справах про адміністративні правопорушення, їх одержання з більш надійних джерел.

Якщо розглядати наступну класифікацію, то більшість адміністративістів визнає самостійною групою адміністративно-деліктних доказів обвинувальні та виправдувальні. Підставою для такого поділу називають обставини, що обтяжують або пом'якшують відповідальність, результат реалізації доказів, їх зміст [22, с. 106] та інші критерії. Проте, на нашу думку, критерієм такого розподілу доказів найбільш доцільніше вважати відповідні версії, що висуваються стосовно певної особи-правопорушника. Указаний підхід свого часу успішно був адаптований Є.В. Додіним і В.К. Шкарупою до класифікації доказів у справах про адміністративні правопорушення, що пов'язані з наркоманією та недотриманням вимог антиалкогольного законодавства [23, с. 22]. В інших сферах він також здатен пояснити обвинувальну та виправдувальну роль адміністративно-деліктних доказів. Хоча для цього необхідно ураховувати певні умови: те, ким

представлений або знайдений доказ; яке інформаційне навантаження він у собі несе; значення встановлюваних за допомогою нього обставин і фактів тощо.

Обвинувальними слід вважати такі докази в справі про адміністративне правопорушення, які викривають особу правопорушника, дозволяють встановити її вину в скоєнні проступку, підтверджують обвинувачення або ж указують на наявність обставин, що обтяжують адміністративну відповідальність. Наприклад, аналіз постанов судів України за справами адміністративне правопорушення на автомобільному транспорті засвідчує, що відповідна доказова інформація, як правило, міститься в протоколах про адміністративне правопорушення та огляду місця дорожньо-транспортної пригоди, схемах місця та поясненнях учасників ДТП [24; 25].

У свою чергу, виправдувальними є докази, які частково чи повністю спростовують обвинувачення особи в справі про адміністративне правопорушення.

Поділ доказів на обвинувальні та виправдувальні має важливе не лише теоретичне, а й практичне значення. Адже ця класифікація впливає на висунення версій, складання плану розслідування адміністративного правопорушення. Цей поділ відіграє також важливу роль у прийнятті рішення про: накладення адміністративного стягнення, закриття адміністративної справи, визнання особи винуватою чи невинною в скоєнні адміністративного делікту, можливість призначення суб'єкту певного виду та розміру адміністративного стягнення тощо.

Однак доцільно пам'ятати, що оскільки адміністративно-процесуальні норми покладають на посадову особу обов'язки як щодо забезпечення справи про адміністративне правопорушення виправдувальними й обвинувальними доказами, так і щодо дотримання принципів законності та об'єктивності адміністративно-деліктного

провадження, то їх взаємна реалізація (таких обов'язків) можлива лише при дотриманні таких умов:

1) обставини та факти, що вказують на винність суб'єкта чи виправдовують його, мають бути доведені, виходячи не з особистої або іншої зацікавленості посадової особи органу адміністративної юрисдикції, а в цілях вирішення справи на підставі норм адміністративного права;

2) оцінка доказів у справі має бути проведена лише на підставі всієї сукупності зібраних доказів на всіх стадіях вирішення справи;

3) розподіл (класифікація) доказів повинні спрямовуватися лише на конкретну особу, відносно якої вирішується справа. Потрібно встановлювати її причетність до кожного факту та обставин, що підлягають адміністративно-деліктному доказуванню;

4) усі зібрані докази змістовно не повинні виступати в формі простих суджень, а мусять містити дійсно доказовою інформацією, що має значення для правильного вирішення справи про адміністративне правопорушення.

Також важливою є класифікацію доказів за джерелами походження – на особисті, речові та документальні. Особистими доказами є пояснення правопорушника, показання свідків тощо, коли носій відповідної інформації фізична особа. Речові докази – це матеріальні об'єкти як носії інформації, яка відноситься до обставин, що мають значення для справи [26, с. 192]. Документи – це матеріали, які містять відомості, зафіксовані як у письмовій, так і в іншій формі [27].

Отже, представлена класифікація при правильному її розумінні на практиці, передусім, сприяє своєчасному застосуванню справедливих заходів адміністративного примусу до особи, відносно якої вирішується справа про адміністративне правопорушення.

За характером зв'язку змісту доказів з предметом доказування в справі про адміністративне правопорушення останні можна поділити

також на прями та побічні (непрямі). Прямі докази своїм змістом однозначно підтверджують чи спростовують будь-яку обставину та факт, що підлягають доказуванню в справі про адміністративне правопорушення. Так, наприклад, акт медичного огляду на стан сп'яніння особи, що керувала транспортним засобом, показання свідка про спостереження ним події ДТП, відсутність у особи документів на право управління транспортним засобом тощо прямо вказують на обставини та факти, що обов'язково мають бути встановлені в справі про адміністративне правопорушення.

Знаходження ж транспортного засобу на ділянці дороги, рух по якому заборонений, вказує на подію адміністративного правопорушення побічно. Так само і інформація, що міститься в поясненнях свідка, який бачив конкретну особу на відповідному транспортному засобі в районі скоєння дорожньо-транспортної пригоди, буде характеризувати доказ як побічний. Він припускає декілька тлумачень тієї обставини, що особа перебувала в певний час у районі скоєння адміністративного правопорушення. Адже особа могла просто у відповідний проміжок часу проїхати тим самим маршрутом, на схожому з правопорушником за маркою, кольором автомобілем тощо.

Зміст непрямих доказів має з предметом адміністративно-деліктного доказування багатозначний зв'язок, наявність якого дозволяє прийти до декількох вірогідних висновків. Таким чином, побічними слід вважати докази, які неоднозначно підтверджують або спростовують існування обставини чи факту, що входять до предмету доказування в конкретній справі про адміністративне правопорушення.

Варто також звернути увагу й на те, що подія адміністративного правопорушення може відобразитися як у свідомості людей (які приймали участь у ній або ж спостерігали її), так і у вигляді різних змін на предметах, документах та інших об'єктах матеріального світу. Механізми цих відображень істотно відрізняються один від одного. У

першому випадку – це образи та поняття, що відносяться до сфери психіки. У другому – це зміна предметів матеріального світу, а саме їх властивостей і взаємовідносин, тобто фізичні та механічні зміни.

Урахування зазначеного дає можливість вести мову про необхідність виокремлення ще однієї групи доказів у справах про адміністративні правопорушення, а саме таких, зміст яких утворює інформація, що:

- 1) одержується від людей;
- 2) міститься в об'єктах матеріального світу.

Як бачимо, між указаними доказами є відмінності в джерелах доказової інформації, що різняться між собою за способами й умовами формування, зберігання та використання останньої. Отже, критерієм даної класифікації можна визнати відмінність джерел доказової інформації. Цей критерій нам здається більш прийнятним для наведеного групування доказів у справах про адміністративні правопорушення та придатним для практичного застосування.

Підсумовуючи наведене, ще раз наголосимо на тому, що дана група доказів так само, як і інші, може виступати додатковою гарантією для посадових осіб органів адміністративної юрисдикції щодо усвідомлення та застосування найбільш ефективних методів їх збирання, перевірки та оцінки в справах про адміністративні правопорушення. Її врахування також дозволить останнім не допускати практичних помилок під час адміністративно-деліктного доказування. Крім того, сприятиме підвищенню надійності одержуваної інформації, і на цій основі прийняттю законних та обґрунтованих рішень.

1.3. Властивості доказів і предмет доказування у справах про адміністративні правопорушення

Проблеми, пов'язані з регулюванням законодавством правил належності та допустимості доказів та їх реалізації на практиці, є актуальними не лише для адміністративно-деліктного процесу, а й для усіх інших процесуальних галузей права [28, с. 205], що, насамперед, обумовлено значенням вказаних правил для здійснення доказування, встановлення фактів та обставин.

Адміністративно-деліктна процесуальна форма, частиною якої об'єктивно вважаються й правила доказування, зумовлює ту обставину, що інформація про обставини справи у вигляді свідчень про факти повинна бути отримана в порядку, передбаченому КпАП України, зокрема відповідно до вимог процесуального закону про належність і допустимість доказів, тобто докази повинні мати відповідний логічний зв'язок із фактами й обставинами, що входять до предмета доказування, а також підтверджуватися певними засобами доказування.

Виходячи із законів логіки, доказати факти або обставини справи можуть лише ті докази, які їх підтверджують або спростовують. Тобто докази, які безпосередньо стосуються справи, містять дані про факти (обставини), які підлягають встановленню та складають предмет доказування. Тому з поданих до суду або іншого уповноваженого органу учасниками справи доказів, до дослідження та оцінки беруться лише ті з них, які мають зв'язок із фактами та обставинами, що встановлюються.

Так, належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Враховуючи масив наукових поглядів, наголосимо, що змістовному навантаженню поняття «належність доказів» може відповідати такий висновок: належними є докази, отримана інформація з яких має взаємозв'язок з фактами та обставинами, що підлягають доказуванню учасниками справи та встановленню судом. Такий висновок відповідає етимології терміна «належність» [29, с. 762], а також природі цивільного процесуального доказування.

Допустимість доказів – категорія, яка посідає одне з головних місць і в теорії доказування, і у судовій практиці. Допустимість доказів називають і принципом оцінки доказів, і принципом процесу, акцентуючи увагу, здебільшого, на незаконності використання недопустимих доказів у процесі.

Обґрунтованою в цьому контексті є думка про те, що докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами.

Очевидно, про докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом, насамперед, може йтися в контексті законності отримання інформації про факти й обставини предмета доказування.

Необхідною умовою для вирішення питання про допустимість доказів, наданих сторонами й іншими учасниками справи в обґрунтування своїх вимог чи заперечень, є правильне формування предмета доказування. Включення до предмета доказування саме тих фактів та обставин, які можуть підтвердити або спростувати факти та обставини, якими сторони, інші учасники справи обґрунтовують свої вимоги чи заперечення, відповідно, сприяють висновку суду про належність та допустимість доказів, поданих в обґрунтування фактів і обставин.

Достовірність і достатність доказів – критерії, які традиційно є складовими оцінки доказів у судочинстві багатьох країн світу, а в окремих країнах, зокрема у США, достовірність і достатність, окрім інших параметрів, складають стандарт доказування [30, с. 13].

На жаль, КпАП України не містить навіть згадки про належність, достовірність і допустимість доказів.

Аналіз наукових і навчальних джерел засвідчує, що розкриттю поняття «достовірність доказів» не приділяється такої уваги, як поняттям «належність доказів» і «допустимість доказів», що, очевидно, пов'язано з відсутністю належної законодавчої регламентації цієї правової категорії цивільним процесуальним законодавством. Останнім часом про достовірність доказів стали згадувати, зокрема, у зв'язку з проблемами, пов'язаними з використанням електронних засобів доказування для підтвердження чи спростування фактів і обставин при розгляді та вирішенні цивільних справ, але й у контексті даної проблематики зміст достовірності доказів не розкривається [31, с. 165].

У тлумачних словниках поняття «достовірність» тлумачиться як «те, що не викликає сумніву, цілком вірне, точне» [32, с. 829]. Враховуючи це, достовірними доказами можна було б вважати такі докази, які не викликають сумніву в тому, що саме вони переконують суд у існуванні чи, навпаки, у відсутності фактів та обставин, які складають предмет доказування, сформований судом. Утім, вважаємо, що сумнів щодо правдивості інформації про факт чи обставину, яка встановлюється, в більшості випадків лишається, абсолютної упевненості бути не може в силу можливої подробиці письмових доказів, неправдивих пояснень і показань, помилкових висновків експерта тощо. Водночас наведена етимологія поняття «достовірність» закладена в основу більшості наукових висновків про те, які докази слід вважати достовірними: докази, які правильно, адекватно відображають матеріальні і нематеріальні сліди події, що досліджуються; відомості, які містяться в доказі, відповідають дійсності; це така якість доказу, що характеризує точність, правильність відображення обставин, які входять до предмета доказування [33, с. 88] тощо.

Оцінка доказів щодо їх достовірності здебільшого базується на розумовій діяльності, а отже, залежить від особистісних розумових здібностей суб'єкта оцінки. Індивідуалізм мислення настільки впливає

на результати оцінки доказів, зокрема й щодо їх достовірності, що закріпити вимоги про те, як, у який спосіб слід оцінювати ті чи інші докази, уявляється неможливим. Внутрішнє переконання судді або іншої уповноваженої особи, яке, як обґрунтовано вказують окремі вчені, слід розуміти як стан упевненості в неможливості тих чи інших обставин скластися інакше, та яке засновується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів, відіграє й свою роль у ході оцінки доказів щодо їх достовірності.

Недостатність доказів у справах про адміністративні правопорушення була і лишається однією з нагальних проблем, які впливають на захист прав, свобод чи інтересів у адміністративно-деліктному процесі, на якість ухвалюваних рішень. Гострою є проблема недостатності доказів у випадках необхідності підтвердження фактів, які складно підтвердити. Недостатність доказів практики пов'язують також з випадками, коли основними доказами є показання свідків, а в процес залучаються свідки, які не були очевидцями дій чи подій, які встановлюються. У цьому зв'язку об'єктивно важливим є з'ясування питання про те, які факти й обставини, що включені до предмета доказування, можуть бути підтверджені чи спростовані свідком.

Відсутність допустимого доказу за наявності будь-якої кількості недопустимих для підтвердження певного факту доказів, є підставою для висновку про недостатність доказів.

Категорія «достатність доказів» не може бути не обумовлена предметом доказування та його межами. При вирішенні питання про достатність доказів суд або упоноважений орган виходить з того, що доказуванню підлягають факти та обставини, якими обґрунтовуються вимоги чи заперечення та які окреслені як предмет доказування та встановлення. Таким чином, й висновок про достатність чи

недостатність доказів робиться щодо лише тих фактів та обставин, з яких сформовано предмет доказування.

Під час вирішення справи про адміністративне правопорушення особа або орган, що вирішують справу, мають на меті не тільки отримати знання про факти, що відповідають саме фактам, а й дати юридичну оцінку встановленим обставинам, виклавши їх у прийнятому рішенні у справі. В іншому випадку отримання достовірних знань про фактичні обставини справи не буде мати правового значення.

Це вбачається в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення, де встановлення фактичних обставин справи та їх оцінка є послідовними процесуальними діями.

Науковці пропонують різні визначення предмета доказування. Так, А. К. Сергун дає таке визначення: предмет доказування – це сукупність юридичних фактів, від встановлення яких залежить вирішення справи по суті. Ці факти повинні бути доведені, тобто вони є тим, що необхідно доказувати. Їх називають також шуканими фактами, тому що суд повинний ці факти встановити, відшукати, для того щоб вирішити справу [34, с. 175].

Т. Рекуненко звужує рамки предмета доказування, визначаючи предмет доказування як систему обставин, що виявляють властивості і зв'язки досліджуваної події, суттєві для правильного вирішення юридичної справи і реалізації в кожному конкретному випадку завдань правозастосовної діяльності. Вона вважає, що не потрібно змішувати фактичні обставини справи і предмет доказування. «Предмет доказування, – пише Т. Рекуненко, – має дуже вузький характер, це може бути дія або подія, наприклад, вчинення злочину, правозастосовник встановлює і доводить не всі факти, а тільки ті з них, які можуть вплинути на юридичну долю будь-якої правової ситуації» [35, с. 170].

У кожній справі про адміністративне правопорушення підлягають з'ясуванню обставини, зазначені у ст. 280 КУпАП (предмет доказування):

- 1) чи було вчинене адміністративне правопорушення;
- 2) чи винна дана особа у його вчиненні;
- 3) чи підлягає вона адміністративній відповідальності;
- 4) чи є обставини, що пом'якшують адміністративну і обтяжують відповідальність;
- 5) чи заподіяно майнову шкоду;
- 6) чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу;
- 7) інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Ці обставини можуть бути з'ясовані тільки засобами, передбаченими частиною 2 статті 279 КУпАП: протоколом про адміністративне правопорушення, іншими протоколами, передбаченими КУпАП; заслуховуються особи, що беруть участь у розгляді справи (показання потерпілого, свідків, висновки експерта), досліджуються докази і вирішуються клопотання.

Однак це лише узагальнена характеристика обставин, що підлягають доказуванню, так би мовити, загальний план. Коло обставин, які можуть мати значення для вирішення конкретної справи, більш широке. Неможливість передбачити в правовій нормі всі обставини, які можуть мати значення для правильного вирішення справи, призвела до того, що, крім поняття «предмет доказування», у теорії застосовують поняття «обставини, що підлягають доказуванню», що включає в себе, крім предмета доказування, також «доказові (проміжні)» та «допоміжні» факти. Неоднорідність обставин, що підлягають доказуванню, зумовила необхідність виділити серед них ті, встановлення яких є основною

метою доказування, впливає на вирішення адміністративної справи, відмінність двох можливих у підсумку вирішення справи рішень. Так, виникло поняття головного факту, який визначають як факт скоєння правопорушення певною особою, як сукупність фактів, з яких складається адміністративно-карне діяння [36, с. 76]. Проте склад правопорушення не вичерпує всіх обставин у справі, які необхідно доказувати. Наприклад, за рамками складу правопорушення перебувають обставини, що характеризують особу правопорушника, більшість обтяжуючих відповідальність обставин, пом'якшувальні обставини, хоча, без сумніву, всі вони повинні бути підтверджені відповідними доказами. Як бачимо, сукупність обставин, що підлягає доведенню, складна і неоднорідна, що вимагає об'єднання їх у взаємопов'язану систему.

Основним у предметі доказування є головний факт. Існування головного факту зовсім не означає, що решта, тобто «не головні» обставини, що підлягають доведенню, є менш значущими і ними можна знехтувати. Думка про те, що не всі обставини, що мають значення для справи, відіграють у процесі доказування ту саму роль, що і подія адміністративного правопорушення та винуватість особи, яка його вчинила, не могла не прийти законодавцеві. У зв'язку з цим такий елемент предмета доказування, як обставини, що сприяли вчиненню адміністративного правопорушення, винесений за рамки основного переліку.

У постанові у справі повинно бути вирішено питання не тільки про вину особи у вчиненні адміністративного правопорушенням, а й низку інших, пов'язаних з ним і зумовлених ним питань. Так, вирішення питання про призначення покарання вимагає обліку, а, отже, встановлення обставин, що характеризують, наприклад, особистість фізичної особи або речове та фінансове становище юридичної особи, пом'якшують та обтяжують покарання.

Відсутність складу правопорушення означає відсутність підстав для притягнення особи до адміністративної відповідальності і, відповідно, застосування покарання. Характеристика особистості правопорушника, наявність пом'якшуючих або обтяжуючих обставин стають юридично індиферентними. Усі обставини, що виходять за рамки складу правопорушення, хоча і мають те чи інше значення для вирішення під час провадження у справі про адміністративне правопорушення названих питань, не впливають на оцінку доказування вини особи у скоєнні правопорушення. Однак у ході доказування складу правопорушення інші обставини, що входять до предмета доказування, так само необхідні для прийняття законного та обґрунтованого рішення у справі. Наявність головного факту в структурі обставин, що підлягають доказуванню, не викликає сумнівів.

Проміжні факти, на відміну від головного, не використовують ні в матеріальних, ні в процесуальних нормах адміністративно-юрисдикційного законодавства, і в цьому сенсі вони не є юридично значимими. Значення проміжних фактів полягає в їх здатності служити засобами встановлення головного факту.

Специфіка проміжних фактів полягає в тому, що вони: не мають і не повинні мати нормативного закріплення, оскільки не є ні загальними, ні однаковими для всіх справ про адміністративні правопорушення, а специфічні для кожного окремого правопорушення. Незважаючи на це, проміжні факти підлягають доказуванню, оскільки через свій зв'язок з головним фактом вони є його доказами.

Крім проміжних, необхідно виділити допоміжні факти, під якими розуміють обставини, що служать засобом знаходження і перевірки інших обставин. Ці обставини також мають значення для справи і, відповідно, самі повинні бути доведені. Коло допоміжних фактів різне. До них відносять, наприклад, такі обставини, які підтверджують присутність на місці скоєння правопорушення особи, що свідчить про

побачені нею обставини, бо якщо свідок не був на місці скоєння правопорушення, то його свідчення навряд чи можуть вважатися достовірними. До допоміжних фактів потрібно віднести обставини, що характеризують умови і порядок виникнення тієї або іншої діяльності, що сприяє перевірці раніше зібраних доказів. Наприклад, показаннями осіб, які брали участь в огляді транспортного засобу поняті, установлюється, де знаходилися поняті в момент виявлення речового доказу, тому що, якщо вони не спостерігали безпосередньо сам факт його виявлення, речовий доказ не може бути використаний у процесі доказування.

Отже, як бачимо, сукупність обставин, які підлягають доказуванню у справі, складається з безлічі взаємозалежних і взаємообумовлених елементів різного рівня і різної значущості, тою чи іншою мірою необхідних для формування кінцевого висновку про наявність або відсутність у конкретному діянні складу правопорушення.

Розглянувши предмет доказування у взаємозв'язку його елементів, можна сформулювати його визначення: предмет доказування у справі про адміністративне правопорушення – це сукупність юридично значимих обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, і повинні бути доказані або спростовані з метою обґрунтування винуватості фізичної або юридичної особи, щодо якої ведеться провадження у справі про адміністративне правопорушення.

РОЗДІЛ 2

ЕЛЕМЕНТИ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

2.1. Одержання доказів

Процес доказування у справі про адміністративне правопорушення спрямований на формування доказів та їх процесуальних джерел, обґрунтування висновків з метою встановлення об'єктивної істини і прийняття на її основі правильного, законного, обґрунтованого і справедливого рішення. Цей процес здійснюється за допомогою виявлення, збирання, дослідження, перевірки, оцінки і використання фактичних даних. Отже, за своїм змістом процес доказування складається із низки елементів, органічно поєднаних між собою, а саме, на нашу думку: одержання доказів (збирання і формування); перевірки (дослідження) доказів; оцінки та використання доказів.

Формування доказів складає діяльність по їх витребуванню уповноваженими на те особами у фізичних і юридичних осіб, подання доказів учасниками процесу, підприємствами, установами, організаціями і громадянами, а також їх закріплення (фіксація доказової інформації).

Закріплення виявлених доказів, проводиться лише тими способами і в тих формах, що встановлені законом. Правильне закріплення доказів і суворе дотримання норм, встановлених КУпАП, забезпечують як їх зберігання, так і можливість їх перевірки, відповідної оцінки і використання.

Первинним елементом процесу доказування, в тому числі й у справах про адміністративні правопорушення є одержання доказів, яке, на нашу думку, включає в себе: їх збирання і формування. Для того щоб докази використовувались як засоби доказування, їх потрібно знаходити

і збирати, тобто надати можливість суб'єкту доказування використати їх саме як докази, виділити їх з фактичних даних за ознакою важливості для справи [37, с. 106].

Збиранню доказів як елементу процесу доказування в адміністративно-деліктному процесі майже не приділено увагу. Науковці просто констатують факт їх одержання [38, с. 402] чи збирання [39, с. 9], при цьому іноді посилаючись на ст. 252 КУпАП. Водночас ця стаття визначає правила лише оцінки доказів, а не їх одержання, збирання чи формування. Логічно, звичайно, можна оцінювати доказову інформацію тільки тоді, коли вона наявна, а для того, щоб доказова база була сформована, докази необхідно знайти, зібрати та зафіксувати.

На відміну від кримінально-процесуального права, де збирання доказів здійснюється за допомогою, як правило, слідчих дій, в адміністративно-деліктному процесі способи збирання доказової інформації є обмеженими. До них можна віднести: відібрання пояснень від особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків (у справах про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми – від їх законних представників); призначення експертизи; вилучення речей і документів за місцем їх знаходження або речових доказів – на місці вчинення адміністративного правопорушення (особисто у правопорушника).

Одним із основних способів одержання доказів у справах про адміністративні правопорушення є відібрання пояснень, перш за все, у самого порушника. Пояснення тут виступають не лише джерелом доказів, а й засобом забезпечення функції захисту в адміністративно-деліктному процесі.

Під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення правопорушники можуть давати пояснення: при складанні протоколу про адміністративне правопорушення – про обставини вчиненого проступку; при відмові від підписання протоколу

про адміністративне правопорушення – про мотиви такої відмови і про зміст протоколу; при розгляді справи по суті уповноваженим органом (посадовою особою) – про обставини вчиненого проступку і зібрані у справі докази. За змістом пояснення особи, щодо якої розглядається і вирішується справа про адміністративний проступок, виступають як повідомлення нею фактичних даних, власних міркувань щодо пред'явлених їй звинувачень у вчиненні правопорушення або з приводу визнання її винною у його вчиненні, а також інших відомих їй обставин у справі і наявних доказів, зроблене під час опитування у встановленому законом порядку. Якщо ж пояснення даються щодо змісту протоколу, то їх зміст залежить від обставин, викладених у ньому, а також від суб'єктивної точки зору і сприйняття обставин події самою особою, щодо якої протокол складений. Так, наприклад у Постанові Вінницького міського суду Вінницької області «05» серпня 2020 р. по справі № 127/12480/20 вказано, що в матеріалах, що надійшли до суду, наявне пояснення правопорушника ОСОБА_1, відповідно до якого він свою вину у вчиненому правопорушенні визнає у повному обсязі та зобов'язується більше такого не вчиняти. Дослідивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що дії ОСОБА_1 охоплюються складом правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 85 КУпАП, що підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення, письмовими поясненнями ОСОБА_1, описом-оцінкою та квитанцією. При вирішенні питання про накладення на ОСОБА_1 адміністративного стягнення, суд враховує пояснення правопорушника й інші обставини справи, а тому приходять до переконання, що з метою попередження вчинення ОСОБА_1 аналогічних правопорушень у майбутньому, до нього слід застосувати адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією ч. 4 ст. 85 КупАП [40].

Особливістю пояснень правопорушника є те, що в них містяться факти, пов'язані з його поведінкою. У цьому разі важко неупереджено

викласти інформацію про відомі йому обставини, адекватно оцінювати ситуацію, не намагаючись пояснювати свої дії чи бездіяльність. На зміст пояснень особи впливає переслідувана нею мета (уникнути покарання, домогтися пом'якшення відповідальності тощо), тобто вона завжди має у справі власний інтерес. Особа, щодо якої розглядається і вирішується справа, крім пояснень по суті справи, може давати власну оцінку інших доказів, зібраних у справі, що повинно сприяти формуванню у службової особи об'єктивного уявлення про розслідуване правопорушення.

Якщо правопорушник – неповнолітній, то участь спеціаліста, перш за все, психолога, у відібранні пояснень від неповнолітнього має бути обов'язковою, незалежно від участі законного представника, і навпаки, участь останнього може бути альтернативною залежно від морального стану підлітка. У разі якщо у психолога (педагога) виникне сумнів у адекватності поведінки неповнолітнього, то він також має повідомити про це працівника, що займається адміністративним розслідуванням, який повинен буде вирішити питання про проведення консультації у фахівця.

Здійснення судової експертизи є найважливішим процесуальним заходом, здатним істотно вплинути як на результат провадження у справі про адміністративне правопорушення, так і обмежити права учасників. Регламентація порядку та способів збирання речових доказів спрямована на те, щоб з урахуванням характеру фактичної інформації, що в них міститься, забезпечити повноту її виявлення, точність закріплення у справі, зберігання та незмінність. Процесуальні правила збирання та дослідження речових доказів враховують, зокрема, неповторність у певних випадках дії, за допомогою якої був знайдений об'єкт, та пов'язану з цим необхідність затвердити факт і обставини знаходження, так само, як і наявність в цей момент у об'єкта тих ознак, які використовуються при доказуванні.

До правил процесуального регулювання збирання (вилучення) речових доказів у справах про адміністративні правопорушення потрібно, на наш погляд відносити: 1) застосування науково-технічних засобів для фіксації речових доказів; 2) встановлення порядку зберігання речових доказів; 3) відображення процесу збирання в процесуальних документах, наявність та зміст яких повинні свідчити про дотримання встановлених законом правил.

Суть одержання доказів у процесі доказування полягає у формуванні доказової бази (сукупності доказів, спрямованих на підтвердження тих або інших фактів чи аргументів: про винуватість чи невинуватість особи у вчиненні адміністративного проступку). Водночас право подавати докази (що є одним із способів їх одержання) у справі про адміністративний проступок має лише особа, яка притягується до адміністративної відповідальності (ст. 268 КУпАП). Ні захисник, ні, навіть законний представник цієї особи не мають такого права (ст.ст. 270, 271 КУпАП). Це свідчить про обмеженість реалізації функції захисту, особливо у справах про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми, оскільки останні іноді просто не в змозі це зробити. Тому права вказаних осіб в адміністративно-деліктному процесі мають бути розширені вказівкою на можливість подання доказів у справах про адміністративні правопорушення.

Окрім подання, докази ще формуються завдяки різного роду запитам на підприємства, в установи, організації, об'єднання громадян; ознайомлення з документами за місцем їх знаходження, отриманням копій документів. Запити і прохання особи, яка здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення є обов'язковими для виконання.

Для того щоб одержана інформація мала доказове значення, здобуті відомості повинні отримати встановлену законом процесуальну форму. Саме фіксація забезпечує єдність форми і змісту доказів, їх

комунікативність. Фіксацію доказів у теоретичному плані слід розглядати як формування доказів і складову частину їх одержання. Особа, яка проводить адміністративне розслідування, зобов'язана зафіксувати не тільки зміст фактів, ознаки предметів і явищ, а за необхідності – і тактичні прийоми та засоби. Повнота отриманих фактичних даних повинна пройти етап їх закріплення згідно з правилами фіксації доказів, що і дозволяє після цього вважати їх доказами по справі. Об'єктами при фіксації доказів є: самі фактичні дані; дії з їх виявлення та фіксації; умови їх виявлення та фіксації; засоби і способи виявлення та фіксації фактичних даних і інших об'єктів закріплення [41, с. 39]. Більш докладно форми фіксації доказової інформації нами буде досліджено в підрозділі 2.4. роботи.

Таким чином, одержання доказів в адміністративно-деліктному провадженні включає в себе: їх збирання шляхом опитування, призначення та проведення експертизи, огляду і вилучення предметів і документів, витребування та формування доказів шляхом подання їх фізичними, юридичними особами і фіксації доказової інформації.

Основними умовами одержання доказів повинні бути:

1. Безумовне дотримання вимог закону: 1) використання лише тих способів збирання доказів, які передбачені законом; 2) використання законних способів збирання доказів тільки в межах такої процесуальної процедури, яка встановлена законом; 3) збирання і формування доказів уповноваженими законом особами; 4) об'єктивність у збиранні доказів, 5) фіксація доказової інформації передбаченими законом способами (надання їх процесуальної форми).

2. Забезпечення повноти одержаного у справі доказового матеріалу (усі процесуальні дії по одержанню доказів мають проводитись якісно, жоден доказ не повинен опинитися поза увагою суб'єкта доказування).

3. Своєчасність дій по збиранню і формуванню доказів.

У зв'язку із визначеними загальними теоретичними положеннями щодо одержання доказів у справах про адміністративні правопорушення, пропонуємо закріпити в адміністративному законі окрему норму «Одержання доказів», яка б відображала наступне: «Одержання (збирання і формування) доказів здійснюється суб'єктом доказування шляхом: проведення адміністративно-деліктних дій: відібрання пояснень, проведення експертизи, огляду і вилучення предметів і документів; витребування доказів; подання їх фізичними і юридичними особами, фіксації доказової інформації у порядку, передбаченому законом».

2.2. Перевірка (дослідження) доказів

Перевірка (дослідження) доказів у справах про адміністративні правопорушення провадиться шляхом їх аналізу, зіставлення з іншими доказами, а також шляхом проведення додаткових адміністративно-деліктних дій з метою відшукування нових доказів, підтвердження або навпаки, спростування доказів, вже зібраних по справі. Крім того, вважається, що перевірка доказів провадиться з метою з'ясування питання про їх достовірність [42, с. 96].

Докази досліджуються по мірі їх одержання, і процес цей безперервний протягом усього доказування. Дослідження доказів нерозривно пов'язане з їх збиранням, формуванням, перевіркою та оцінкою. Воно має місце вже в ході виявлення джерел доказової інформації. Тому вважається, що перевірка і дослідження доказів є тотожними поняттями.

Метою перевіркової діяльності є: пізнання, розкриття змісту доказів; перевірка доброякісності доказів; встановлення узгодженості доказів.

Перевірка доказів полягає: в їх аналізі, дослідженні джерела з погляду змісту вміщених у ньому відомостей, у порівнянні з іншими доказами з метою з'ясування узгодженості їх один з одним; у виявленні нових доказів, що підтверджують достовірність наявних.

Перевірка доказів може бути абстрактною, коли орган (посадова особа) адміністративної юрисдикції проводить логічне порівняння матеріалів справи, та емпіричною, дослідною, коли провадяться нові адміністративно-деліктні дії для перевірки наявних доказів або отримання нових, як матеріалу для порівняння. Логічна форма перевірки доказів вимагає застосування законів логіки, психології, теорії інформації.

Логічні основи доказування включають в себе ряд аксіом, які відображають загальні закони правильного мислення. По-перше, факти, що підлягають доказуванню, обставини і засоби їх доказування мають бути реальними і конкретно визначеними. З точки зору логіки це означає, що теза (те, що доказується) і аргументи (засоби доказування) повинні виражатись одностайно, не повинні по-різному тлумачитись.

По-друге, протягом усього процесу доказування факту, обставини, те, що доказується, має залишатись одним і тим самим. Ця вимога впливає з логічного закону тотожності: кожна думка при повторенні повинна мати один й той самий, відповідний, стійкий зміст. Порухення цього правила призводить до того, що обставина залишається недоведеною.

Крім того, як зазначає А.Р. Белкін, важливі правила витікають із логічного закону протиріччя: не можуть бути одночасно істиною дві протилежні думки про один і той самий предмет [43, с. 35]:

- 1) обставина, що підлягає доказуванню, не повинна мати суперечливий зміст;

- 2) неможливо одним актом доказування намагатись доказати дві логічно суперечливі обставини;

3) докази не повинні суперечити один одному;

4) два факти, які суперечать один одному, не можуть бути обоє істинними або неправдивими.

Важливе значення має і логічний закон достатнього обґрунтування: будь – яка думка має обґрунтовуватись іншими думками, істина яких доведена. З цього закону витікають такі правила:

- факти доводяться фактами;
- засоби доказування мають бути повними;
- засоби доказування у сукупності повинні бути достатньою підставою для визнання обставини доведеною (найбільш поширеним порушення цього правила є помилка);

- засоби доказування самі повинні бути достовірні;
- достовірність засобів доказування має бути встановлена незалежно від факту, обставини, що підлягають доказуванню [43, с. 43].

Діяльність по перевірці доказів у справі про адміністративне правопорушення, у більшості випадків здійснюється суддею на підставі матеріалів, зібраних уповноваженими посадовими особами. При аналізі скасованих вищими судами постанов у справах про адміністративні правопорушення, Українсько-американське бюро захисту прав людини звернуло увагу на те, «що однією із причин винесення помилкових рішень у справах про адміністративні правопорушення є неналежна перевірка та неправильна оцінка обставин, з якими закон пов'язує настання адміністративної відповідальності. Саме такі прорахунки суддів нерідко призводять до необґрунтованого накладення адміністративних стягнень за діяння, що не містять складу правопорушення. Помилки допускаються й при складанні протоколу, що є підставою для скасування постанови суду, якщо вони не були помічені суддею районного суду» [44]. Крім того, привертає увагу недбалість, яку інколи виявляють судді при вивченні обставин скоєння адміністративного правопорушення та перевірці доказів. При цьому

трапляються факти порушення прав притягнутих до відповідальності осіб, що призводить до помилок при розгляді справ і прийнятті рішень.

Так, наприклад, 13 жовтня 2020 року суддя Знам'янського міськрайонного суду, розглянувши матеріали, які надійшли від Знам'янського ВП ГУНП в Кіровоградській області про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, РНОКПП НОМЕР_1, громадянки України, працюючої в ПП «ОСОБА_2», зареєстрованої та проживаючої за адресою: АДРЕСА_1, за вчинення правопорушення, передбаченого ст.44-3 КУпАП, встановив, що відповідно до протоколу про адміністративне правопорушення серії АПР18 №382450 від 25.06.2020 року, ОСОБА_1 25 червня 2020 року о 11.00 годині, яка мала контакт з пацієнтом ОСОБА_3 з підтвердженим випадком COVID-19, відвідала Знам'янський ВП ГУНП в Кіровоградській області, розташований по вул. Київська, 25 в м. Знам'янка Кіровоградської області, чим порушила умови самоізоляції, порушивши вимоги п.6 Постанови КМУ №392 від 20 травня 2020 року, тобто вчинила правопорушення, передбачене ст. 44-3 КУпАП. Постановами суддів Знам'янського міськрайонного суду від 07 липня 2020 року та від 20 серпня 2020 року дані матеріали були повернуті суб'єкту їх подання для належного оформлення, оскільки матеріали справи не містять доказів, які б підтвердили роз'яснення ОСОБА_1 правил та необхідності самоізоляції, взагалі факт перебування останньої на ізоляції. Крім того, довідка свідчить про те, ОСОБА_4 дійсно перебувала на стаціонарному лікуванні з 15 червня по 26 червня 2020 року, однак 24 червня 2020 року, після обстеження методом ПЛР, діагноз COVID-19 в останньої не підтверджено, відтак неможливо зробити однозначний висновок у частині порушення умов самоізоляції, а отже, і вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст.44-3 КУпАП [45].

Іноді протокол складається не уповноваженою на те особою, не забезпечується право особи скористатися послугами адвоката, не з'ясовуються обставини, що безпосередньо могли вплинути на вирішення справи. Трапляються й такі безпрецедентні випадки, коли справа розглядається за відсутності притягнутої до відповідальності особи, яка не була повідомлена належним чином про час її розгляду, порушується передбачений ст. 288 КУпАП порядок оскарження постанови.

У багатьох випадках у постановях про застосування адміністративних стягнень або інших кінцевих рішеннях у справі про адміністративне правопорушення не наводяться пояснення і ставлення до вчиненого правопорушення особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, пояснення свідків та інші докази вини правопорушника, міркування і мотивовані висновки суду.

Перевірка доказів у справах про адміністративні правопорушення спрямовується на дослідження: події адміністративного проступку, наявності складу адміністративного правопорушення, його віку, стану здоров'я, його сімейного і матеріального стану, стосунків з батьками, дієвості існуючого контролю за його поведінкою, виду діяльності, місця проживання, даних про попередні судимості, соціальних зв'язків, схильностей, способу життя, поведінки під час провадження в цій або іншій справі, наявності факторів, обставин чи визнання ним моральних цінностей, які дозволяють прогнозувати його поведінку.

Основними документами, якими оперують органи (посадові особи), що здійснюють адміністративно-деліктне провадження, і які підлягають аналізу та зіставленню між собою, виступають: протокол про адміністративне правопорушення, протокол про затримання, про доставлення правопорушника до органів адміністративної юрисдикції у випадках, передбачених законом, пояснення правопорушника, пояснення законних представників, характеристика з місця роботи, а

також з місця проживання; довідки про перебування на обліку, коли і за які правопорушення він був поставлений на облік, чи притягувався він до адміністративної відповідальності; речові докази, одержані у справі; висновок експерта (при необхідності проведення експертизи).

Додатково при перевірці доказів можуть здійснюватись: запити у відповідні установи, на підприємства, в організації за місцем навчання чи роботи на предмет характеристики правопорушника, часу зайнятості, специфіки виконуваної роботи, уподобань, відносин, становища в сім'ї тощо; витребування речових доказів, медичних довідок; співбесіди із спеціалістами, відібрання повторних пояснень, в тому числі й показань у свідків.

Особлива увага судді при вивченні матеріалів справи про адміністративне правопорушення з метою здійснення перевірки доказового матеріалу, має бути привернена зіставленню протоколу про адміністративний проступок, де викладені обставини його вчинення і позицію особи, яка складала протокол, та поясненням, наданим самим правопорушником. Якщо правопорушник заперечує свою участь у вчиненні адміністративного правопорушення або у вказаних документах існують суттєві суперечності, то в обов'язковому порядку необхідно проаналізувати показання свідків, перш за все очевидців скоєного правопорушення, відповідність наданих речових доказів характеру вчинених дій та поясненням сторін. Слід пам'ятати про зміст презумпції невинуватості особи, одним із елементів якої є твердження про те, що всі сумніви щодо вини особи тлумачаться на її користь.

Водночас помилково вважати, що перевірочні дії здійснюються лише суддею. За своєю природою перевірка доказів властива і органу (посадовій особі), який провадить адміністративне розслідування. Але для чіткішого окреслення можливостей органу (посадової особи) адміністративної юрисдикції здійснювати перевірку доказів у справі, необхідне її нормативно-правове закріплення, а також обов'язковість

складання підсумкового документу за результатами проведеного адміністративного розслідування, наприклад, висновку у справі про адміністративне правопорушення, де відображались би всі: проведені дії, прийняті адміністративно-деліктні рішення, одержані, перевірені та оцінені в результаті адміністративного розслідування докази, формулювалось конкретне обвинувачення особи.

Таким чином, перевірка доказів полягає у: 1) аналізі, дослідженні доказів з точки зору їх змісту й узгодженості даних, які в ньому містяться; 2) співставленні з іншими джерелами доказів і доказами; 3) спеціальних перевірочних діях з метою виявлення нових доказів, що підтверджують або спростовують існуючі.

Слід зазначити, що перевірка (аналіз, дослідження) доказів і процесуальних джерел неможлива без їх одночасної оцінки, так само як оцінка – без дослідження. Розділення цих категорій є умовним, необхідним більше для теоретичного пізнання. Водночас, розмежовуючи перевірку й оцінку доказів, до першої логічніше віднести встановлення їх змісту, походження, носія, а до другої – з'ясування в результаті логічних операцій, розумової діяльності їх належності до справи, достатності для прийняття будь-якого процесуального рішення, достовірності як якісної характеристики і допустимості як законного джерела отримання.

Перевірка відрізняється від оцінки доказів тим, що остання є винятково розумовою діяльністю, а перевірка – сукупністю практичних дій і розумових операцій. Розумовим шляхом перевірка доказів та їх процесуальних джерел здійснюється за допомогою аналізу і дослідження кожного з них окремо, а також зіставлення з іншими доказами у справі про адміністративне правопорушення на предмет узгодженості. Практичний шлях означає проведення додаткових або нових адміністративно-деліктних дій, спрямованих на виявлення нових носіїв доказової інформації.

2.3. Оцінка і використання доказів

Одним із найважливіших елементів процесу доказування, у тому числі й у справах про адміністративні правопорушення, є оцінка доказів. Це підтверджується і позицією законодавця, що виражена у ст. 252 КУпАП. Оцінка дозволяє суб'єктам доказування збагнути суть справи, проаналізувати характер і причини правопорушення, пізнати факти об'єктивної дійсності, виокремити їх як докази серед інших фактів. Оцінити докази – означає визначити, наскільки точно встановлений кожен із них, у якому взаємозв'язку зі справою він перебуває.

Хоча адміністративно-деліктне законодавство не закріплює такого терміна, як «оцінка», та вимог до її проведення, проте, враховуючи особливий статус уповноважених державою органів і осіб, що здійснюють адміністративно-юрисдикційну діяльність, та чітке регламентування їх діяльності Конституцією України, КпАП України іншими законами та нормативно-правовими актами, що прийняті на їх виконання, очевидно є неможливість прийняття будь-яких юридично значимих рішень без належної оцінки доказів, залучених процесі доказування та перевірених за допомогою процедур їх дослідження і аналізу. Саме тому на підставі аналізу змісту зазначених складових адміністративно-деліктного процесу, їх обов'язкових суб'єктів, встановленого порядку їх розгляду, вчинення можна стверджувати про існування такої категорії, як оцінка компонентів доведення, і в межах адміністративно-деліктного процесу.

Результати ж такої оцінки мають відобразитися у підсумкових актах уповноважених суб'єктів по вирішенню адміністративних справ, які мають відповідати встановленим вимогам, інакше вони можуть бути скасовані, оскаржені, що буде свідчити про недотримання відповідними уповноваженими суб'єктами під час застосування своїх прав і виконання

обов'язків встановлених вимог і розкриває принаймні одну з вимог, якої вони мають неухильно дотримуватися – законність. Поряд із законністю варто виділити ще одну вимогу до підсумкових актів юрисдикційного органу – обґрунтованість. Відповідні вимоги, хоча і не конкретизовані у КпАП України, проте наявність їх очевидна із контексту інших правових положень, закріплених відповідним законодавством (ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію» [46] тощо).

Зокрема, законність – це відповідність нормам матеріального і процесуального права, а обґрунтованість – як рішення, ухвалене на основі повно та всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Тобто категорія обґрунтованості як у лексичному, так і в юридичному значенні невід'ємна від доказів, які мають підтверджувати юридичні обставини справи. Але ж, для прикладу, завданням судочинства є не лише з'ясування дійсних обставин справи, встановлення відносної істини, а й вирішенні її по суті виходячи із правових позиції осіб, які беруть у ній участь.

Тому нарівні з вимогами щодо законності й обґрунтованості рішення для досягнення відповідних результатів звернення до уповноважених державою органів і виконання останніми завдань, які на них покладені, слід доповнити вимоги до рішень уповноважених державою органів (осіб) з розгляду адміністративних справ, новими, а саме вмотивованістю. У лексичному значенні під нею розуміють наявність достатньо переконливої мотивації, а останньою є система чинників, що детермінують поведінку [47, с. 103].

До того ж під час розгляду справ в адміністративно-деліктному процесі суд або інший уповноважений орган оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів.

Очевидно, що діяльність осіб, які беруть участь у справі, та діяльність уповноважених державою органів та осіб з їх розгляду кореспондується між собою в аспекті вимог, що ставляться до прийняття останніми актів, можливості вчинення юридично значимих дій, та доведеністю правової позиції особами, які беруть участь у складових процесу.

З урахуванням наведеного всі вимоги, що ставляться чинним процесуальним законодавством до актів уповноважених суб'єктів та вчинення ними юридично значимих дій, можна поділити за трьома критеріями: нормативний, формалізований і розумовий.

Нормативний критерій містить вимоги щодо законності актів, які приймають суди, орган (посадова особа), а саме вони мають відповідати як матеріальним, так і процесуальним положенням, що регулюють відповідні правовідносини. Більше того, у межах складових адміністративно-деліктного процесу уповноважені особи мають робити посилання на ті норми, які вони роз'яснювали, застосовували та на яких ґрунтується їх рішення. Також слід враховувати, що імперативні приписи щодо законності дуже тісно пов'язані з як з вимогами, запереченнями осіб, які беруть участь у справі, доводами, юридичними обставинами справи, провадження, так і з доказами. До того ж буде враховувати під час прийняття ним рішення щодо конкретної суми витрат на правову допомогу граничний розмір такої компенсації, який встановлюється законом [48, с. 210].

Вимоги щодо обґрунтованості такого акта входять до формалізованого критерію, адже безпосередньо пов'язані з належними, допустимими, достовірними й достатніми релятивними доказами для підтвердження наявності або відсутності юридичних обставин справи.

Розумовий критерій включає в себе вимоги щодо вмотивованості актів, які приймають відповідні уповноважені суб'єкти.

Структурно зміст такої юридичної категорії, як оцінка компонентів доведення, включає в себе уповноваженого суб'єкта, об'єкт і обов'язки:

1) уповноваженим суб'єктом на здійснення оцінки є суди, орган (посадова особа);

2) об'єктом оцінки є наявні у справі докази, доводи (контрдоводи) кожної з осіб, яка бере участь у справі. При цьому відповідні доводи мають систематизувати докази у прив'язці до фактичних юридичних обставин правовідносин, а останні – до встановлених у законодавстві нормативних вимог. Особливу увагу під час оцінки слід приділяти протилежним доводам осіб, які беруть участь у межах складових процесу;

3) імперативні вказівки полягають у необхідності уповноваженим суб'єктам оцінки керуватися лише внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному й безпосередньому дослідженні доказів, що разом із доводами осіб, які беруть участь у справі, підлягає конструктивно-критичному аналізу. Де-факто оцінка як підсумкова підсистема доведення ґрунтується на належному здійсненні формальної та ментальної підсистем доведення та їх елементів. Але, як бачимо, зміст усічений, адже є лише імперативні обов'язки. Уповноважений суб'єктом має оцінити докази як окремо, так і всі разом.

Звісно, здійснення уповноваженим суб'єктом оцінки є підставою для прийняття юридичного акта, вчинення юридично значимої дії. Зокрема, корелююча за змістом процедура аналізу доказів насамперед спрямована на вироблення нових доводів у правовій позиції або підтвердження існуючих чи взагалі змінює стратегію, тактику осіб, які беруть участь у справі.

Що ж до оцінки, то вона може бути як проміжною, для підбиття підсумків окремої процесуальної дії, певної стадії розгляду справи, провадження, так і остаточною, на підставі якої закінчується розгляд

відповідної адміністративної справи. Тому складно сприймати і допускати остаточно проміжні оцінку та акт уповноваженої особи, коли допускається оголошувати коротке рішення суду (фактично, резолютивну частину рішення) без належного його мотивування, тобто тоді, коли суд ще не завершив оцінку доказів, доводів і не виклав мотивувальної частини рішення письмово.

Особливо це недоречно для суду апеляційної інстанції і для рішень, які підлягають негайному виконанню, через те, що такі рішення набувають законної сили, і зупинити їх дію дуже складно, адже обґрунтовано оскаржити лише резолютивну частину рішення не можна. Але відповідні підсумкові дії завжди мають офіційний характер і є обов'язковими для виконання з огляду на специфічний статус суб'єктів, що їх приймають. Саме тому правильною та обґрунтованою є позиція щодо закріплення норми стосовно відображення судом у рішенні результатів оцінки доказів, у якому наводяться мотиви їх прийняття чи відмови у прийнятті.

Здійснюючи юридичну оцінку, слід враховувати не лише нормативно встановлені дії та вимоги, а й суб'єктивний стан представника уповноваженого органа. Вчений-процесуаліст М.К. Треушніков зазначає, що оцінка доказів має внутрішню (логічну) сторону, яка полягає в тому, що в процесі судового доказування суд, особи, які беруть участь у справі, та інші суб'єкти «зважують» докази, об'єднують відомості про факти в єдину систему, але вивченню підлягають лише фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку [49, с. 352]. Але ж зазначена категорія, як бачимо, безпосередньо залежить від результатів розумової діяльності, що підкорюються не лише юридичним нормам, а правилам та прийомам побудови такої ментальної діяльності, що вироблені відповідними суспільними науками, які вивчають мислення. У лексичному ж значенні під оцінкою розуміють думку, судження, висловлені про властивості

кого-, чого-небудь, цінність, рівень чи значення, про якості, характер [29]. Безумовно, судження, думка є компонентами розумової діяльності і відповідно елементами мислення, що надають ідеям певну форму та зміст.

Насамперед розумовий компонент присутній у формуванні загального висновку на підставі перших двох частин оцінки, але з урахуванням вимог, заперечень, доводів (контрдоводів) осіб, які беруть участь у справі, підтвердження зазначених ними обставин належними, допустимими, достовірними, достатніми у взаємному їх зв'язку доказами і нормативного обґрунтування правової позиції. Тобто відбувається злиття якісних і ціннісних властивостей доказу із предметом доведення, зв'язок формалізованої вимоги до уповноваженого державою органу чи особи та процедур підтвердження їх правомірності (доказування і доведення) шляхом представлення їх такому суб'єкту та результати сприйняття ним відповідної презентації.

Кінцевим підсумком оціночної розумової діяльності є процесуальна діяльність з відображенням результатів логічного пізнання уповноваженим суб'єктом відповідних обставин у встановленій законом формі (ухвалі, рішенні, постанові, нотаріальному акті), вчинення юридично значимої дії чи відмова (утримання) від неї. Як і в будь-якій процесуальній діяльності, перехід однієї складової в іншу є послідовним, не виконавши завдання однієї, не можна починати іншу, адже всі вони базуються на позитивному виконанні попередніх і лише в сукупності дають змогу в повному обсязі осмислити та встановити як їх внутрішню, так і зовнішню придатність чи невідповідність тим, які позиціонують заінтересовані суб'єкти.

Важливим для аналізу є погляд щодо співвідношення оцінки доказів та оцінки обставин адміністративної справи, які певні автори не вважають тотожними явищами. Адже на підставі оцінки доказів є змога зробити висновок про обставини справи і правові відносини сторін, що

іменується правовою [50]. За своєю суттю здійснення правової оцінки можливе лише на підставі оцінки доказів, адже встановлення обставин чи інших фактичних даних відбувається на підставі доказів, якими вони підтверджуються, у свою чергу, оцінити докази з позиції їх відповідності вимогам належності, допустимості, достовірності та достатності можливо лише з урахуванням тих обставин, які вони підтверджують чи спростовують. Тобто оцінка обставин та оцінка доказів є взаємообумовленими процедурами, які мають корелятивний характер, що зумовлює необхідність їх об'єднання заради ухвалення законного, обґрунтованого, вмотивованого рішення, вчинення. Нарівні з такими компонентами оцінці підлягають також доводи, що виражають основні напрями правової позиції осіб, які беруть участь у справі.

Враховуючи вимоги до доказів, зрозуміло, що оцінка релятивних доказів можлива лише у сукупності з іншими елементами доведення – обставинами, доводами. Якщо існує доведення, то має бути його логічний результат – оцінка доводів та міркувань учасників провадження [51]. По суті, під час такої оцінки уповноважений суб'єкт має вирішувати питання щодо законності, обґрунтованості та вмотивованості його юридичного акта. Саме після оцінки релятивні докази набувають свого основного значення, оскільки у прийнятому уповноваженим суб'єктом резолютивному акті вони набувають статус офіційних доказів, на підставі яких уповноважений орган ухвалює (вносить) рішення, здійснює юридично значимі дії, а альтернативою має бути застосування фіктивних доказів, зокрема неправдивих показань свідків як офіційних підстав для порушення кримінальної справи. Законодавче закріплення тягара доведення, системний характер доведення, послідовність і взаємозумовленість структурних елементів такої системи викликає запровадження відповідної комплексної процедури оцінки, яка має включати у себе такі складові, як обставини,

докази, доводи, що зумовлює не лише необхідність їх детальної регламентації, а й термінологічного об'єднання та систематизації.

2.4. Процесуальна форма закріплення доказової інформації у справах про адміністративні правопорушення

Націлюючи посадових осіб адміністративно-юрисдикційних органів фіксувати фактичні данні про адміністративне правопорушення відповідними процесуальними документами, законодавець серед їх переліку в ст. 251 КУпАП у першу чергу виокремлює протокол про адміністративне правопорушення, акцентуючи тим самим увагу на його особливому доказовому значенні.

Протокол про адміністративне правопорушення має складатися лише уповноваженими на те посадовими особами.

Для оцінки доказового значення протоколу про адміністративне правопорушення важливу роль відіграють і терміни, протягом яких його має бути складено. Але чинний КУпАП прямої вказівки щодо них не містить. Можна лише припустити, що вони не повинні перевищувати строків, передбачених ст. 38 КУпАП для накладення адміністративного стягнення. В останній же наголошується, що адміністративне стягнення може бути накладене не пізніше двох місяців з дня вчинення або виявлення правопорушення. А якщо справа буде підвідомча суду – то не пізніше трьох місяців з указаних моментів. У разі відмови в порушенні кримінальної справи чи її припинення, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного проступку адміністративне стягнення накладається не пізніше місяця з дня ухвалення рішення про припинення кримінальної справи чи про відмову в її порушенні. Таким чином, протокол про адміністративне правопорушення за загальним правилом має бути складений не пізніше названих термінів, інакше провадження в справі підлягатиме припиненню (пункт 7 ст. 247

КУпАП), а зазначений процесуальний документ втрачатиме свою доказову силу [52, с. 66].

Однак реалії адміністративно-юрисдикційної практики у сфері протидії адміністративній деліктності вимагають звернути увагу на аналізований аспект досліджуваного питання під іншим кутом зору. А саме, спонукають урахувати той факт, що протокол про адміністративне правопорушення компетентними посадовими особами складається, як правило, негайно після виявлення факту скоєння адміністративного проступку. Такий практичний досвід став ефективним для своєчасного, належного та повного формування доказової бази в справах про адміністративні правопорушення. Тому, на нашу думку, його доречно адаптувати в законодавстві України про адміністративну відповідальність. Адміністративно-юрисдикційна практика лише від цього виграє.

Виключенням з цього правила може стати лише необхідність урахування тих випадків, при яких вимагатиметься додаткове з'ясування обставин справи, зокрема, шляхом проведення медичного огляду чи витребування інших даних про особу правопорушника в установах, підприємствах, організаціях тощо. У такому разі протокол повинен складатися протягом доби з моменту виявлення проступку. Вважаємо, що порушення саме цих термінів має передбачати визнання протоколу недійсним і втрату ним свого доказового значення.

Змістовну сторону протоколу про адміністративне правопорушення розкриває ст. 256 КУпАП. Кожного разу ця норма орієнтує посадових осіб в протоколі фіксувати данні про: дату та місце його складення; посаду, прізвище, ім'я та по батькові особи, що складатиме протокол; особу, що притягуватиметься до адміністративної відповідальності; прізвище та адреси свідків і потерпілих, якщо вони будуть наявні; місце та час вчинення, а також суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачатиме

відповідальність за певне правопорушення; інші відомості, які, наприклад, міститимуться в поясненні правопорушника чи будуть визнані необхідними для правильного вирішення справи. Отже, тільки за умов належної фіксації в протоколі про адміністративне правопорушення вказаного переліку фактичних даних останній у процесі вирішення справи може визнаватись правильно оформленим та набувати доказової сили.

Немає необхідності зупинятися на всіх перерахованих вище реквізитах протоколу, що відображають його зміст, оскільки вони детально розглянуті в коментарях до Кодексу України про адміністративні правопорушення [53, с. 610-611] та в ряді робіт інших авторів [54, с. 209-211; 55, с. 38-40].

Безумовно, при складенні протоколу особа, що притягується до адміністративної відповідальності, має бути достовірно встановлена. Як правило, особа правопорушника встановлюється на підставі документів – паспорта, військового квитка, водійського посвідчення тощо. Тому неприпустимими визнаються записи в протоколах прізвищ та адрес проживання чи реєстрації правопорушників тільки з їх слів, оскільки можливі випадки, коли з метою уникнення відповідальності вони повідомляють дані інших громадян.

Варто прийняти до уваги й те, що на практиці інколи трапляються ситуації, коли особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, відмовляється назвати своє прізвище, ім'я та по батькові, інші дані про себе. На нашу погляд, таких правопорушників необхідно піддавати дактилоскопічній реєстрації.

Ефективно вплинути на зниження адміністративної деліктності можна також шляхом доповнення переліку обставин, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення (ст. 35 КУпАП), таким положенням: «Відмова особи, що притягається до адміністративної відповідальності, назвати своє прізвище, ім'я, по

батькові для складення протоколу, або ж вказівка нею вигаданих чи чужих».

Вказівка в протоколі на місце та час скоєння проступку – момент теж не просто технічний. Він несе доказове навантаження та важливий для юридичної оцінки таких діянь.

Особливе доказове значення має і той розділ протоколу, в якому знаходиться посилання на конкретну статтю нормативно-правового акту, що порушена. У цій частині протоколу формулюється обвинувачення особи. Останнє повинно бути конкретним, точним, об'єктивним, а також коротким, але з вичерпною повнотою, що розкриває суть правопорушення.

Серед процесуальних джерел, в яких можуть фіксуватись фактичні данні про адміністративне правопорушення, законодавець виокремлює ще один різновид протоколу – протокол про вилучення речей і документів (ст. 265 КУпАП). Однак, на нашу думку, джерелами доказової інформації у справах про адміністративні правопорушення можуть виступати й інші протоколи, що закріплюють фактичні данні, які мають доказове значення. Мова йде про протоколи особистого огляду, огляду речей та адміністративного затримання.

Пояснення особи, що притягається до адміністративної відповідальності, теж визнається самостійним процесуальним джерелом фактичних даних у справах про адміністративні правопорушення. Його специфічна властивість – це фіксація не лише відомостей про факти та обставини адміністративного правопорушення, але й окремих висновків та аргументів водія-порушника. Таким чином особа, що притягається до адміністративної відповідальності, у своєму поясненні може зафіксувати всю інформацію, яка потрібна для захисту її інтересів. І таку її можливість ніхто не має права обмежувати.

Особи, що притягаються до адміністративної відповідальності, можуть наводити і часто наводять у своїх поясненнях аргументи та

міркування з приводу кваліфікації власних дій, відповідальності тощо. Ці аргументи та думки доказового значення не мають. Вони несуть інше навантаження і, передусім, служать засобом захисту інтересів цієї особи. Таким чином, пояснення особи, що притягається до адміністративної відповідальності, може включати: 1) дані про власну поведінку; 2) дані про поведінку інших суб'єктів; 3) аргументи та міркування щодо правильного вирішення справи.

Утім доказового значення буде мати лише та інформація, що відобразатиме обставини й факти вчиненого адміністративного проступку. Головна її складова – це дані про поведінку самого правопорушника. Проте, не виключена ймовірність і того, що в поясненні міститимуться дані доказового характеру про поведінку інших осіб - наприклад, потерпілого.

Пояснення потерпілого є одним із ключових джерел доказової інформації, оскільки інтереси останнього та завдання органу адміністративно-деліктної юрисдикції об'єктивно часто співпадають. Втім при вирішенні справи про адміністративне правопорушення кожного разу мають бути зібрані достатні дані для вирішення питання про те, правдиві чи помилкові свідчення потерпілого, чи не пов'язані вони з його прагненням свідомо спотворити факти. Крім того, вся інформація, що міститиметься в поясненні потерпілого, повинна змістовно узгоджуватися з іншими доказами, зібраними в справі. Якщо ж будуть виявлені суперечності інформативного характеру в даному процесуальному документі, то орган адміністративної юрисдикції має його виключити з системи доказів у справі про адміністративне правопорушення [56, с. 54].

При спричиненні певній фізичній особі шкоди адміністративним правопорушенням справу дійсно неможливо повно, об'єктивно й усебічно вирішити без тієї інформації, що може надати цей суб'єкт в своєму поясненні. Але не варто забувати й про те, що в провадженні у

справі про адміністративне правопорушення потерпілий може бути опитаний також і як свідок (частина 3 ст. 269 КУпАП). Таким чином, у своєму поясненні потерпілий окрім інформації доказового значення може вказати й інші відомості, необхідні для правильного та об'єктивного вирішення справи. Як правило, це дані про особу, що притягається до адміністративної відповідальності, про можливі джерела отримання інших доказів тощо.

У процес доказування в справах про адміністративні правопорушення може залучатися й фігура свідка. У переважній більшості це відбувається в тих випадках, коли в компетентного органу (посадовця) наявна інформація про те, що певним фізичним особам відомі які-небудь обставини адміністративно-деліктної справи (частина 1 ст. 272 КУпАП). Тоді свідок викликається до вказаного органу, щоб відповісти на поставлені запитання, надати правдиві пояснення та повідомити всю інформацію, що йому відома по справі (частина 2 ст. 272 КУпАП).

Однак представникам органів адміністративно-деліктної юрисдикції, які запланували певну особу опитати в якості свідка, доцільно пам'ятати про те, що останній має уособлювати в собі такого суб'єкта, який:

- 1) викликається для того, щоб розповісти про безпосередньо сприйняті ним чи повідомлену йому інформацію про факти та обставини адміністративного проступку;
- 2) за своїм фізичним і психічним розвитком здатний правильно сприймати та зберігати відомості про факти й обставини адміністративного правопорушення;
- 3) не має юридичної зацікавленості в результаті вирішення справи.

Отже, у тих випадках, коли свідок повідомлятиме інформацію, що не сприймалась ним особисто, або ж він не вкаже джерела своєї

обізнаності – його пояснення втратить свою доказову силу. Якщо ж у свідка буде виявлена зацікавленість у певних результатах вирішення справи (наявність товариських відносин з потерпілим або особою, що притягається до адміністративної відповідальності, симпатія чи антипатія певним учасникам процесу доказування, зв'язки з ким-небудь із них по роботі тощо), то про доказове значення його пояснення також не йтиме мова під час вирішення справи про адміністративне правопорушення.

Паралельно український законодавець має вирішити також питання й щодо імунітету свідка в адміністративно-деліктному провадженні. І хоча його законодавча формула частково вже означена ст. 63 Конституції України («Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом») [57], у чинному КУпАП додатково потрібно ще вказати на:

- 1) перелік осіб, яких не можна опитувати як свідків у справі про адміністративне правопорушення;
- 2) випадки, коли, та чи інша особа має право відмовитися від надання свідчень у справі про адміністративне правопорушення.

Передбачається, що такий підхід посилить демократичні засади процесу доказування у справах про адміністративні правопорушення, зробить його більш наближеним до очікувань практиків

Важливу роль у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення відіграє так само й висновок експерта. І це не випадково, оскільки при скоєнні адміністративного проступку відповідні органи та посадові особи часто стикаються з необхідністю чіткого встановлення тих обставин і фактів, отримання даних про які вимагає спеціальних знань і досліджень.

Але КУпАП хоча й передбачає можливість застосування «спеціальних знань» в адміністративно-деліктному провадженні

(частина 1 ст. 273), результати яких мають фіксуватися «висновком експерта» (ст. 251), він усе ж таки не регулює процедуру здійснення експертиз та експертних досліджень у справах про адміністративні правопорушення. Більше того, цей нормативно-правовий акт навіть не розкриває зміст цих базових понять. Як наслідок – посадові особи органів адміністративної юрисдикції позбавлені законодавчих орієнтирів щодо здійснення правильної оцінки доказового значення висновку експерта в справах про адміністративні правопорушення.

На нашу думку, суб'єкти адміністративно-деліктного доказування повинні оцінювати висновок експерта в справі про адміністративне правопорушення як процесуальний документ, в якому особою, що володіє спеціальними знаннями в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, сформульовані відповіді на питання органа адміністративної юрисдикції (посадової особи) щодо обставин і фактів, які мають значення для правильного вирішення справи. Відповіді на поставлені питання експерт надає після проведення експертизи чи після інших спеціальних експертних досліджень, що й підтверджує доказове значення його висновку.

Аналізуючи змістовну сторону висновку експерта, суб'єкт адміністративно-деліктного доказування має з'ясувати, чи достатньо повно в ньому відображено дані про:

- 1) умови проведення експертного дослідження (експертизи): коли, де, ким, на якій основі воно проводилося, хто був при цьому присутній;
- 2) об'єкти, що поступили на експертизу (експертне дослідження), а також про завдання експертові;
- 3) загальні наукові положення та методи, що застосовувалися при дослідженні об'єктів;
- 4) встановлені ознаки та якості досліджуваних об'єктів;

5) обставини та факти, установлення яких складає кінцеву мету експертного дослідження (експертизи).

Аргументи щодо правильності та обґрунтованості застосування певних наукових положень і методів дослідження можна не наводити у висновку. Від цього він не втратить своє доказове значення, оскільки доведення зазначеної тези припускає послідовний виклад основ тієї галузі наукового знання, яка була використана експертом. Тому вважається, що гарантії істинності відомостей про факти та обставини вчиненого адміністративного проступку, відбиті у висновку експерта, досить високі й без вказівки таких аргументів.

Проте ця обставина не дає підстав розцінювати його як особливе, виняткове джерело доказової інформації в справі про адміністративне правопорушення, що має вирішальне значення для прийняття певного рішення. Оцінка висновку експерта має відбуватися за загальними правилами оцінки адміністративно-деліктних доказів. Посадова особа при цьому повинна керуватись виключно законом та своєю правосвідомістю, як того вимагає ст. 252 КУпАП.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

3.1. Суб'єкти доказування у справах про адміністративні правопорушення: напрями вдосконалення системи та правового статусу

Процес доказування у справах про адміністративні правопорушення – це процес пізнання об'єктивної істини, результат якого багато в чому залежить від діяльності суб'єктів, що залучаються до нього. Кожен із суб'єктів доказування у справах про адміністративні правопорушення відіграє відповідну процесуальну роль в адміністративно-деліктному провадженні, тобто існують певні правові рамки, в яких діють зазначені суб'єкти. Усі дії суб'єкта адміністративно-деліктного доказування зумовлені цією роллю і, звичайно, відповідним правовим статусом.

Процес доказування по адміністративній справі характеризується тим, що в нього притягується значне коло відповідальних органів та осіб, які займають різне процесуальне становище. Важливим є визначення, хто з них є суб'єктом і на кого буде покладено обов'язок процесуального доказування [58, с. 55].

Доказування може здійснюватися або безперервно, або з паузами, через передачу справи для розгляду іншій правозастосовчій особі, що має право прийняти по ній рішення. Для того щоб визначити особу суб'єктом доказування, не обов'язково наділяти її правом збору, дослідження та оцінки інформації, необхідної для справи. Особі достатньо лише брати участь у процесі доказування або шляхом збирання, або шляхом дослідження інформації [59].

Важливо відмітити, що визнання особи потерпілим від адміністративного правопорушення не носить для посадовців органів адміністративної юрисдикції загальнообов'язкового характеру та залежить від певних суб'єктивних чинників (розсуду посадовця, адекватності сприйняття ним змісту адміністративно-правових норм, що визначають статус потерпілого, особистої зацікавленості у вирішенні справи тощо). Через це мають місце випадки «затягування» процедури визнання особи потерпілим. В адміністративно-юрисдикційній практиці траплялися випадки, коли, наприклад, вирішення цього питання переносилося зі стадії порушення справи про адміністративний проступок на стадію безпосереднього її розгляду, у зв'язку з чим особа не могла своєчасно представити відповідні докази та скористатися іншими правами суб'єкта адміністративно-деліктного доказування.

Звичайно, що подібного роду «затягування» необґрунтовано звужувало права особи, яка постраждала від адміністративного проступку, на участь у процесі доказування в справі. Названі обставини також ставали перешкодами на шляху реалізації завдань адміністративно-деліктного провадження щодо своєчасного, усебічного та об'єктивного вирішення справи (ст. 245 КУпАП). У зв'язку з цим є необхідність внесення певних змін і доповнень до ст. 269 КУпАП, які б стосувалися розширення об'єму процесуального статусу потерпілого як суб'єкта адміністративно-деліктного доказування.

На нашу думку, ст. 269 КУпАП доречно було б назвати «Права та обов'язки потерпілого» і зафіксувати в ній додатково, що відсутність у протоколі про адміністративне правопорушення відомостей про потерпілого не перешкоджає останньому звернутися з клопотанням про залучення його до участі в провадженні по справі безпосередньо в орган, який розглядатиме справу. Крім того, цю статтю можна збагатити нормативним приписом й іншого змісту, формула якого відбиватиме наступне: «Якщо особа вважає, що в певній справі про адміністративне

правопорушення вона має бути визнана потерпілим, а орган (посадова особа), у провадженні якого перебуває справа, не визнає її потерпілим, то особа має право звернутися зі скаргою до вищого органу (посадової особи) чи до суду».

Як бачимо, тільки за наявності чітких імперативних вказівок законодавця можна вирішити питання про належне нормативне забезпечення процесуального статусу потерпілого як суб'єкта доказування в справах про адміністративні правопорушення. Сподіваємося, що в найближчій перспективі відповідними новелами збагатиться чинний КУпАП і громадяни отримують додаткові гарантії захисту їх прав і законних інтересів в адміністративно-деліктному провадженні.

Тепер варто окремо акцентувати увагу й на іншому суб'єкті доказування в справах про адміністративні правопорушення, а саме – на особі, яка притягається до адміністративної відповідальності. Не піддаючи критичному аналізу перелік відповідних прав зазначеного суб'єкта, що закріплені для нього в ст. 268 КУпАП, хочемо звернути увагу на характеристику законодавцем його правового статусу, як учасника процесу адміністративно-деліктного доказування [60, с. 194].

Насамперед відзначимо, що законодавець цьому суб'єкту сьогодні надає статус особи, яка притягається до адміністративної відповідальності (ст. 268 КУпАП). На наш погляд, такий підхід не можна визнати конструктивним, оскільки особа в справі про адміністративне правопорушення може бути й не притягнута до адміністративної відповідальності, зокрема, наприклад, коли буде доказано її невинуватість у скоєнні делікту, встановлено малозначність адміністративного проступку, спливуть строки давності для накладення адміністративного стягнення тощо.

Пам'ятаючи про ці та інші нюанси розвитку адміністративно-деліктних відносин, розробники проекту нового КУпАП запропонували

піти іншим шляхом. У ст. 708 даного нормативного документу вони вказали, що фізичній та юридичній особам, які вчинили адміністративні проступки, і по відношенню до яких може бути поставлено питання про притягнення їх до адміністративної відповідальності, доцільно надавати статус суб'єкта адміністративного проступку [60, с. 198].

На нашу думку, це прагматичний підхід щодо вирішення аналізованого аспекту проблематики, а тому вже зараз ним можна скористатися та імплементувати в положення чинного КУпАП шляхом, наприклад, зміни назви ст. 268 з «Права особи, що притягається до адміністративної відповідальності» на «Права та обов'язки суб'єкта адміністративного правопорушення», а також вказівки в даній статті на те, що суб'єкт адміністративного правопорушення має можливість реалізовувати відповідне коло прав на всіх стадіях провадження в справі про адміністративне правопорушення.

Але на перспективу, якщо ж усе-таки буде доопрацьована процесуальна частина згаданого законопроекту та будуть ураховані пропозиції щодо постадійної структури нового КУпАП, загальний статус суб'єкта адміністративного проступку не буде являтися прийнятним, оскільки він не зможе відображати особливості процесуального положення такої особи на кожній стадії адміністративно-деліктного провадження, тобто характеризувати всі її права та обов'язки як суб'єкта доказування в справах про адміністративні правопорушення.

Вважаємо, що в новому КУпАП варто буде закріпити положення про те, що суб'єкт адміністративного проступку на стадії порушення справи має набувати статусу підозрюваного у вчиненні проступку; на стадії розгляду справи – статусу обвинуваченого у вчиненні адміністративного делікту; на стадії виконання постанови (мається на увазі постанова про накладення адміністративного стягнення) – статусу особи, притягнутої до адміністративної відповідальності, який він

втрачатиме через один рік, після чого вважатиметься як таким, що не притягувався до адміністративної відповідальності. Указані статуси деліквент може втрачати також при встановленні обставин, які виключатимуть необхідність проведення адміністративно-деліктного провадження, при задоволенні скарги чи протесту на постанову в справі, та за інших підстав.

Отже, перед законодавцем сьогодні окреслено дві можливості конкретизації процесуального положення такого суб'єкта адміністративно-деліктного доказування, як особа, що притягається до адміністративної відповідальності. Крок за ним, і його доцільно зробити в найближчій перспективі. Завдяки цьому підвищиться ефективність захисту законних інтересів указаної особи в доказуванні у справах про адміністративні правопорушення та посиляться демократичні засади останнього.

У процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення з ініціативою щодо захисту законних інтересів потерпілих та осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності, можуть виступити їх законні представники. Законні представники – це особи, під опікою яких знаходиться неповнолітній або інший громадянин, що не в змозі самостійно захищати свої права та законні інтереси. Законні представники приймають участь у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення тільки в тій мірі, в якій цього вимагає захист інтересів того суб'єкта, якого він представляє. У той же час законні представники – це самостійні суб'єкти адміністративно-деліктного доказування, що не пов'язані, наприклад, позицією захисника особи, яку вони представляють, а також інших учасників адміністративно-деліктного провадження [61, с. 54].

Слід наголосити, що КУпАП нині не містить норми, яка б достатньо змістовно визначала повноваження законного представника як суб'єкта адміністративно-деліктного доказування. У ст. 270 КУпАП

лише закріплено, що законний представник має право: знайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання; від імені особи, інтереси якої він представляє, приносити скарги на рішення органу (посадовця), що розглядає справу. Такий підхід, звичайно, не дозволяє законному представнику ефективно використати всі можливості в процесі адміністративно-деліктного доказування з метою захисту законних інтересів особи, яку він представляє. Таким чином, зазначений підхід потребує змістовного корегування з урахуванням нормативного віддзеркалення в чинному КУпАП таких нюансів:

- по-перше, важливо нормативно закріпити право законного представника представляти докази на користь особи, що представляється ним, на стадіях порушення, розгляду та перегляду справи про адміністративне правопорушення;

- по-друге, законного представника також доцільно наділити правом бути присутнім при виконанні адміністративно-процесуальних дій, які будуть провадитися органом (посадовцем) адміністративної юрисдикції щодо особи, інтереси якої представлятиме законний представник;

- по-третє, у нормативному порядку так само варто закріпити й обов'язок для законного представника підтверджувати свій статус відповідними документами;

- по-четверте, представлення інтересів вищезгаданих осіб слід перевести з розряду прав законного представника (частина 1 ст. 270 КУпАП) у розряд обов'язків, що спонукатиме останнього до зайняття більш активної позиції у процесі доказування в справі про адміністративне правопорушення.

Окреслені пропозиції законодавець звичайно може змістовно викласти на власний розсуд і закріпити їх як в одній статті КУпАП, так і в декількох з більш розгорнутим поясненням. Водночас наразі найбільш прийнятним є варіант проведення коригування змісту ст. 270 КУпАП за

рахунок означених доповнень. Він менш витратний по часових і законопроектних ресурсах.

У справах про адміністративні правопорушення суб'єктами адміністративно-деліктного доказування поряд з потерпілим, особою, що притягається до адміністративної відповідальності, та їх законними представниками можуть виступати й захисники. Стаття 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначену тезу дещо конкретизує шляхом вказівки на те, що в розгляді справи про адміністративне правопорушення може приймати участь адвокат або інший фахівець у галузі права, який законом уповноважений надавати правову допомогу особисто чи за дорученням юридичної особи. Захисники виступають у процесі доказування від свого імені та поєднують свої професійні завдання з інтересами підзахисного. Ці особи мають право: знайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання; за дорученням осіб, які їх запросили, подавати від їх імені скарги на рішення органу (посадовця), що розглядає справу; інші права, передбачені законами України.

Головними учасниками провадження в справах про адміністративні правопорушення є й інша самостійна група суб'єктів адміністративно-деліктного доказування, яка представлена державними органами та посадовими особами, що відповідальні за вирішення справи на відповідних стадіях адміністративно-деліктного провадження. Ці суб'єкти відрізняються від інших учасників процесу доказування в справах про адміністративні правопорушення наступними істотними ознаками:

1) дані органи та посадові особи є представниками державного, публічного інтересу в доказуванні у справах про адміністративні правопорушення;

2) у межах стадій адміністративно-деліктного провадження вони відповідальні за реалізацію його цілей, принципів, а також завдань щодо

своєчасного, всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, ухвалення справедливого рішення;

3) ці суб'єкти адміністративно-деліктного доказування наділені владними повноваженнями, у тому числі на застосування в необхідних випадках заходів процесуального примусу;

4) указані органи та посадові особи є суб'єктами обов'язку доказування в справах про адміністративні правопорушення в сенсі збирання, перевірки та оцінки доказів;

5) у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення тільки ці суб'єкти можуть використати можливості адміністративного розсуду, реалізувавши відповідні дискреційні повноваження.

З наведеного видно, що перераховані особливості є притаманними тільки для аналізованої групи суб'єктів адміністративно-деліктного доказування, бо вони не характерні для жодного іншого учасника провадження в справах про адміністративні правопорушення. Не можна також назвати жодної обставини справи про адміністративне правопорушення на, установлення якої не ставилося б в обов'язок суб'єктам цієї групи. Таким чином й справді лише на зазначених представників державної влади покладено обов'язок доказування в справі про адміністративне правопорушення. І цей обов'язок можна охарактеризувати як передбачені законом вид та міру належної поведінки щодо збирання, дослідження й оцінки доказів, а також обґрунтування висновків у справі [62, с. 12].

У справа про адміністративні правопорушення суб'єктом доказування виступає також суд. Ще на етапі підготовки справи до розгляду він може, наприклад, перевірити правильність складання матеріалів справи про адміністративний проступок, вирішити питання про задоволення клопотань учасників адміністративно-деліктного провадження, пов'язаних з витребуванням доказів, тощо (ст. 278

КУпАП). На етапі розгляду справи повноваження суду у сфері процесу адміністративно-деліктного доказування ще більше розширюються. І відбувається це переважно за рахунок безпосереднього залучення останнього до дослідження доказів, які були зібрані в справі про адміністративне правопорушення.

Законодавець установив вимогу, щоб кожен орган (посадовець) дотримувався порядку розгляду справи про адміністративне правопорушення, процедури якого передбачають неодмінне дослідження доказів (ст. 279 КУпАП). Більше того, він зобов'язав кожен орган (посадовця), у тому числі й суд, при розгляді справи з'ясовувати поряд з іншим: чи було вчинено адміністративне правопорушення; чи винна певна особа в його скоєнні; підлягає вона адміністративній відповідальності чи ні; наявні обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність або ж відсутні; чи заподіяно майнову шкоду; чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадській організації, трудового колективу, тощо (ст. 280 КУпАП).

З наведеного видно, що на законодавчому рівні нині суд визнається разом з іншими державними органами повноправним суб'єктом адміністративно-деліктного доказування, повноваження якого в цій сфері реалізуються переважно на стадії розгляду справи.

3.2. Адміністративний розсуд у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення: оптимізація підстав і правових меж

Сформулювати поняття адміністративного розсуду та визначити напрями оптимізації його правових меж і підстав застосування в процесі доказування у справах про адміністративні правопорушення – завдання не зовсім просте. Пов'язано це з тим, що в мові та науці термін «розсуд»

має більш ніж одне значення і, звичайно, означає різні речі в різних контекстах. Проте ми повинні це зробити, оскільки поняття адміністративного розсуду є центральним для розуміння процесу доказування у справах про адміністративні правопорушення, бо воно дозволяє найбільш повно розкрити зміст і сутність останнього.

З точки зору В. М. Дубовицького, слід розрізняти широку та вузьку інтерпретацію поняття «розсуд». У широкому, загальносоціальному розумінні розсуд – це рішення, думка, висновок взагалі. При такому підході, – стверджує автор, – виходить, що право обумовлене розсудом. Розсуд у вузькому трактуванні пов'язується правом [63, с. 49].

Однак доцільно зазначити, що така характеристика досліджуваного поняття є занадто абстрактною. Вона не дозволяє повною мірою виділити особливості розсуду як міждисциплінарної категорії, більше того, наблизити нас до визначення поняття «адміністративний розсуд у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення». Тому, з метою обґрунтування своєї позиції щодо характеристики досліджуваного правового феномену, а також визначення його правових меж і підстав застосування в процесі доказування у справах про адміністративні правопорушення, проаналізуємо детальніше ряд концептуальних підходів, які представлені з даної проблематики в юридичній наці.

Важливою, на наш погляд, концептуальною позицією з питань дослідження феномену розсуду є судження Аарона Бараки. У своїй науковій праці, яка написана на основі вивчення самої різнопланової судової практики та робіт багатьох видатних юристів світу, правник пише: «Для мене розсуд – це повноваження, дане особі, яка має владу обирати між двома та більше альтернативами, коли кожна з альтернатив законна». Далі він уточнює, що суддівський розсуд не є ні емоційним, ні розумовим станом. Це, швидше, юридична умова, при якій суддя

вільний робити вибір з ряду варіантів. Зона вибору законних варіантів рішень, на погляд А. Бараки, може бути як вузькою, коли суддя вільний обирати лише між двома альтернативами, так і широкою – коли перед суддею багато альтернатив або їх комбінацій. У зв'язку з цим правник розрізняє вузький і широкий розсуд, хоча пізніше таку відмінність він називає умовною [64, с. 12-15].

Специфіка цієї концепції полягає в тому, що розсуд аналізується тільки стосовно діяльності судді та лише в зв'язку з остаточним вирішенням справи. Такий зріз у визначенні аналізованої правової категорії представляється обмеженим, що не дозволяє до кінця з'ясувати сутність і значення її для правозастосовної діяльності в цілому. Крім того, використаний А. Барак спеціальний термін «суддівський розсуд» представляється також не зовсім точним у віддзеркаленні запропонованого наукового підходу. Правильно було б вести мову про розсуд судді при вирішенні певної категорії справ.

Так, наприклад, Т.О. Коломєць у підручнику з адміністративного права України вказала на те, що адміністративний розсуд – це визначений межами норм права певний ступінь свободи суб'єкта управління (органу, посадової особи тощо) у правовому вирішенні того чи іншого управлінського питання (справи), яка надається з метою прийняття раціонального оптимального рішення в справі [65, с. 113]. У свою чергу, Г.Й. Ткач в академічному курсі з адміністративного права України так само наголосила на тому, що адміністративний розсуд має місце тоді, коли правовий припис, не встановлюючи конкретного варіанту дій, наділяє орган певним ступенем свободи у вирішенні конкретної справи та прийнятті відповідного рішення. Тобто він означає можливість вибору в межах, установлених правовими нормами [66, с. 265-266].

На нашу думку, має рацію А.П. Головін, коли стверджує, що проблематику адміністративного розсуду слід розглядати насамперед

через визначення його місця в механізмі адміністративно-правового регулювання відповідної діяльності (автор у своїй роботі веде мову про правоохоронну діяльність міліції). Крім того, учений аргументовано доводить тезу про те, що адміністративний розсуд є похідним від компетенції органу (повноважень посадової особи) [67, с. 89].

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, можна в узагальненому вигляді виділити ознаки, характерні для адміністративного розсуду, який існує, зокрема, і в процесі доказування у справах про адміністративні правопорушення:

1) адміністративний розсуд – це правове явище, яке достатньо поширене в процесі доказування у справах про адміністративні правопорушення;

2) він припускає вибір суб'єктом правозастосування своєї поведінки (рішення) з ряду (двох і більше) альтернатив;

3) можливість вибору може бути прямо вказана в адміністративному законодавстві України, витікати із сенсу закону чи правових принципів, виникати із-за недостатньої конкретності чи повноти нормативного закріплення;

4) кожна з альтернатив, що оцінюється компетентним суб'єктом у процесі формування адміністративного розсуду має бути законна;

5) здійснення вибору можливе тільки в рамках дискреційних повноважень, установлених для посадовця стосовно процесу доказування в справах про адміністративні правопорушення;

6) такий вибір здійснюється під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів;

7) використання адміністративного розсуду під час доказування в справах про адміністративні правопорушення не повинно посягати на права та законні інтереси учасників процесу адміністративно-деліктного доказування;

8) посадова особа органу адміністративної юрисдикції повинна використовувати розсуд з метою найбільш ефективного, доцільного застосування адміністративно-правових норм, а також швидкого, повного та об'єктивного вирішення справи про адміністративний проступок;

9) правозастосовний акт, прийнятий на основі адміністративного розсуду, повинен переслідувати ту мету, для досягнення якої законодавець надав посадовій особі органу адміністративної юрисдикції дискреційні повноваження діяти на свій розсуд, а також має містити в собі відображення тих мотивів, що спонукали останню скористатися правом адміністративного розсуду.

Якщо консолідувати вказані ознаки в одному визначенні, то під адміністративним розсудом у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення слід розуміти мотивований вибір з ряду законних альтернатив суб'єктом правозастосування в межах своїх дискреційних повноважень варіанту поведінки (рішення), що відповідає конкретним завданням і умовам вирішення справи про адміністративний проступок.

Використання адміністративного розсуду в процесі доказування у справах про адміністративні правопорушення дає суб'єкту правозастосування можливість урахувати всі особливості конкретних ситуацій, а також ряд моментів, що не знайшли віддзеркалення в законодавстві. Проте не слід забувати й про те, що надмірна можливість використання адміністративного розсуду може обумовлювати настання негативних наслідків. Тому широкий об'єм використання адміністративного розсуду в процесі доказування у справах про адміністративні правопорушення може порушувати стабільність і одноманітність практики застосування адміністративного законодавства України, а також призводити до практичних помилок у сфері протидії адміністративній деліктності. Ураховуючи це, варто орієнтувати

практиків на оптимальний перелік підстав, при наявності яких вони зможуть реалізувати право на адміністративний розсуд під час доказування в справах про адміністративні правопорушення, а також на відповідні правила, дотримання яких їм дозволить не порушувати нормативно встановлені межі адміністративного розсуду.

Підстави адміністративного розсуду, який використовується в процесі доказування у справах про адміністративні правопорушення, є об'єктивними категоріями, а отже їх наявність чи відсутність не залежить від суб'єктивної волі посадової особи органу адміністративної юрисдикції. Водночас саме на останню покладається обов'язок з'ясувати питання про наявність таких підстав, оскільки вони виступають першочерговими об'єктами аналізу при вирішенні питання про існування у посадовця адміністративного розсуду в процесі доказування у справах про адміністративні правопорушення. Таким чином суб'єкт правозастосування має наперед знати, наявність яких підстав йому доцільно встановити, щоб він міг реалізувати право на адміністративний розсуд у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення. На нашу думку, оптимальним переліком з практичної точки зору доцільно вважати сукупність таких трьох підстав:

- 1) відносну визначеність змісту адміністративно-правових норм;
- 2) прогалини в адміністративному законодавстві;
- 3) колізію адміністративно-правових норм.

Слід зазначити, що найчастіше застосування адміністративного розсуду в процесі доказування у справах про адміністративні правопорушення, обумовлює відносна визначеність змісту адміністративно-правових норм. І справді, усі норми адміністративного права України дуже важко зробити абсолютно визначеними з огляду на неможливість передбачити всю багатоманітність суспільних відносин, які регулюються ними. Проте й надмірну відносну визначеність адміністративно-правових норм так само варто вважати шкідливою.

Наприклад, під час доказування в справах про адміністративні правопорушення = вона може призводити до зловживань з боку суб'єктів адміністративної юрисдикції, порушенню прав учасників адміністративно-деліктного провадження, інших негативних наслідків [68, с. 56].

Орієнтири для оптимізації меж адміністративного розсуду – це конкретизація змісту:

1) гіпотези адміністративно-правової норми через вказівку в ній на конкретні юридичні факти, за наявності яких суб'єкт правозастосування зможе чи зобов'язаний буде реалізовувати свої права та обов'язки під час доказування в справах про адміністративні правопорушення, або ж конкретизувати правовий статус інших учасників процесу адміністративно-деліктного доказування;

2) диспозиції норми – шляхом вказівки в ній на дії, одну з яких суб'єкт правозастосування може чи зобов'язаний буде вчинити під час доказування в справах про адміністративні правопорушення;

3) санкції – через установлення в останній чітких границь (нижніх і верхніх) та видів адміністративних стягнень, вийти за які суб'єкт правозастосування під час оцінки доказів у справі про адміністративне правопорушення не зможе;

4) оціночних понять вживаних у нормі – шляхом формулювання правових дефініцій у постановах Пленуму Верховного Суду України, інформаційних листах вищих органів державної влади, оглядах судової практики, доктринальних правових позиціях тощо.

Прогалина в адміністративному законодавстві України є також окремою підставою, за наявності якої може виникати адміністративний розсуд у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення. Наявність прогалин в адміністративному законодавстві України є небажаним явищем і свідчить про певні недоліки в його системі.

Як правило вони виникають з трьох причин:

- 1) за умов, коли законодавець не зміг охопити нормативними приписами правового акту всіх життєвих ситуацій, що вимагали законодавчого регулювання;
- 2) у результаті недоліків юридичної техніки;
- 3) внаслідок постійного розвитку адміністративно-правових відносин.

Єдиним способом усунення прогалин в адміністративному законодавстві України є прийняття уповноваженим суб'єктом відповідного нормативного положення чи групи норм. Проте швидке усунення прогалин у такий спосіб не завжди можливе, оскільки пов'язане з процесом нормотворчості. Тому органи адміністративної юрисдикції під час процесу доказування в справі про адміністративне правопорушення не мають права відмовитися від її вирішення внаслідок неповноти адміністративного законодавства. У цьому випадку вони повинні використати можливості аналогії закону або ж аналогії права, щоб об'єктивно, повно, своєчасно та всебічно з'ясувати обставини справи про адміністративне правопорушення.

Практикам доцільно пам'ятати, що аналогію закону під час доказування в справах про адміністративні правопорушення варто застосовувати тільки тоді, коли відсутні нормативні положення, що регулюють даний конкретний життєвий випадок, але в законодавстві наявні інші нормативні приписи, які регулюють схожі правовідносини. У свою чергу, аналогію права вони мають застосовувати не лише в зазначеній ситуації, а також і в тих випадках, коли в законодавстві відсутні нормативні приписи, що регулюють навіть подібні правові відносини. За таких умов справа про адміністративне правопорушення повинна вирішуватися з урахуванням відповідних правових принципів, а саме – справедливості, гуманізму, рівності перед законом тощо [69, с. 54].

Самостійною підставою, при наявності якої може виникати право на застосування адміністративного розсуду під час доказування в справах про адміністративні правопорушення, слід вважати і колізії адміністративно-правових норм. Зазвичай, подібні протиріччя повинні вирішуватися відповідно до колізійних правил, однак такі правила, традиційно, не є нормативними та й сформульовані не завжди чітко. Саме тому в абсолютній більшості випадків суб'єкт правозастосування має самостійно на свій розсуд здійснити вибір тієї чи іншої адміністративно-правової норми, щоб правильно вирішити справу про адміністративне правопорушення.

Передусім суб'єктам правозастосування доцільно пам'ятати, що колізії адміністративно-правових норм породжуватимуть у них право на адміністративний розсуд у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення лише тоді, коли норми, які суперечитимуть одна одній, будуть однаковими за юридичною силою та не співвідноситимуться як загальна й спеціальна. В інших ситуаціях вибору як такого не існуватиме, оскільки під час доказування в справі про адміністративне правопорушення застосуванню підлягатиме норма з вищою юридичною силою чи спеціальна [70, с. 122].

Крім того, посадовим особам органів адміністративної юрисдикції доцільно буде враховувати й інші правила вирішення правових колізій, зокрема стосовно того, що:

1) мотивований вибір суб'єкта адміністративно-деліктного доказування має обмежуватися тільки тими варіантами рішень, що закріплені в нормативно-правових актах, які суперечать один одному;

2) застосовуватися повинні нормативні приписи лише того закону, який прийнятий пізніше;

3) реалізуючи право на адміністративний розсуд у процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення суб'єкт

правозастосування має керуватися роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України та рішеннями Конституційного Суду України.

Вищевикладені міркування засвідчують, що питання про підстави та межі застосування адміністративного розсуду в процесі доказування у справах про адміністративні правопорушення має велике теоретичне та практичне значення, у зв'язку з чим його дослідженню й надалі потрібно приділяти значну увагу. І враховуючи той факт, що в цій роботі воно не може бути остаточно вирішеним, ми все ж таки сподіваємося на те, що напрацьовані рекомендації практики використають для всебічного, повного та об'єктивного вирішення справ про адміністративні правопорушення, а також належної реалізації права на адміністративний розсуд у процесі адміністративно-деліктного доказування в рамках нормативно визначених меж.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження й застосування системного аналізу здобутків вітчизняної та зарубіжної правничої науки, чинного законодавства України вирішено наукове завдання щодо вдосконалення правових засад доказування у справах про адміністративні правопорушення, сформульовано певні теоретичні висновки й запропоновано низку змін та доповнень до чинних нормативно-правових актів.

Зокрема, запропоновано сформулювати поняття доказування в адміністративно-деліктному процесі як урегульовану нормами адміністративного процесуального права пізнавальну та засвідчувальну логіко-практичну діяльність суду та/або уповноваженої на розгляд адміністративних справ посадової особи та/або осіб, що беруть участь у справі, зі збирання, перевірки й оцінки доказів з метою встановлення формальної істини про обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

Докази у справах про адміністративні правопорушення можна класифікувати за такими критеріями: за наявністю чи відсутністю проміжного носія доказової інформації – первісні та похідні докази; за відмінністю версій, що висувуються стосовно певної особи-правопорушника – обвинувальні та виправдувальні докази; за характером зв'язку змісту доказів із предметом доказування – прямі й непрямі (побічні) докази; за відмінністю джерел інформації доказового характеру – докази, зміст яких утворює інформація, що одержується від людей, і докази, зміст яких утворює інформація, що містять об'єкти матеріального світу; за джерелом походження – особисті, речові, документальні.

Запропоновано таке визначення предмету доказування у справі про адміністративне правопорушення як сукупності юридично значимих

обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, і повинні бути доказані або спростовані з метою обґрунтування винуватості фізичної або юридичної особи, щодо якої ведеться провадження у справі про адміністративне правопорушення.

Встановлено, що доказування у справі про адміністративне правопорушення здійснюється за допомогою виявлення, збирання, дослідження, перевірки, оцінки й використання фактичних даних. За своїм змістом процес доказування складається з низки елементів, органічно поєднаних між собою, а саме: одержання (збирання, формування), перевірки (дослідження), оцінки і використання доказів. Слід критично підходити до виокремлення в структурі процесу доказування етапів або стадій доказування й оперувати найбільш вдалим терміном – елементи.

Основними умовами одержання доказів повинні бути: 1) безумовне дотримання вимог закону: використання лише тих способів збирання доказів, які передбачені законом; використання законних способів збирання доказів тільки в межах такої процесуальної процедури, яка встановлена законом; збирання і формування доказів уповноваженими законом особами; об'єктивність у збиранні доказів, фіксація доказової інформації передбаченими законом способами (надання їх процесуальної форми); 2) забезпечення повноти одержаного у справі доказового матеріалу (усі процесуальні дії з одержання доказів мають проводитися якісно, жоден доказ не повинен опинитися поза увагою суб'єкта доказування); 3) своєчасність дій зі збирання й формування доказів.

КУпАП потребує доповнення окремою статтею «Одержання доказів», яка б відображала таке: «Одержання (збирання і формування) доказів здійснюється суб'єктом доказування шляхом: проведення адміністративно-деліктних дій: відібрання пояснень, проведення експертизи, огляду і вилучення предметів і документів; витребування

доказів; подання їх фізичними і юридичними особами, фіксації доказової інформації у порядку, передбаченому законом».

Перевірка (дослідження) доказів у справах про адміністративні правопорушення провадиться шляхом їх аналізу, зіставлення з іншими доказами, а також шляхом проведення додаткових адміністративно-деліктних дій з метою відшукання нових доказів, підтвердження або, навпаки, спростування доказів, вже зібраних по справі. Перевірка доказів та їх джерел рівнозначна їх дослідженню.

Оцінка доказів є єдиним елементом процесу доказування у справі про адміністративне правопорушення, який має нормативне закріплення. Оцінка дозволяє суб'єктам доказування збагнути суть справи, проаналізувати характер і причини правопорушення, пізнати факти об'єктивної дійсності, виокремити їх як докази серед інших фактів. Оцінити докази означає визначити, наскільки точно встановлений кожен із них, у якому зв'язку зі справою він перебуває.

Оцінка доказів та їх джерел у справах про адміністративні правопорушення є розумовою, логічною діяльністю суб'єктів доказування, у тому числі й захисника та законного представника, яка нерозривно поєднана з іншими елементами процесу доказування – одержанням і, особливо перевіркою доказової інформації. Як окремий, самостійний елемент процесу доказування оцінка чітко виявляється тоді, коли необхідно прийняти процесуальне рішення – проміжне, етапне (наприклад, про відібрання пояснень у свідка) або підсумкове для певної стадії, окремої особи чи для всього провадження по справі (наприклад, складання протоколу про адміністративне правопорушення). Вона матеріалізується у відповідних документах, поясненнях суб'єктів адміністративно-деліктного процесу, протоколі адміністративного затримання, протоколі судового засідання, апеляційній скарзі тощо.

Зважаючи на важливість змісту оцінки доказів, пропонується введення до КУпАП окремої норми: «Стаття 252-1. Достовірність, належність, допустимість і достатність доказів».

Одержані у справі про адміністративне правопорушення докази для їх подальшого використання повинні відповідати ознакам достовірності, належності, допустимості, а сукупність доказів – їх достатності. Так, достовірними є докази, якщо вони відповідають реальній дійсності. Достовірність доказів визначається з'ясованістю, перевіреністю і доброякісністю як самого джерела, так і способу отримання фактичних даних, надійністю їх носія і засобів доказування.

Належними до справи є всі докази, які можуть бути використані для встановлення, обґрунтування чи спростування будь-яких із обставин справи про адміністративне правопорушення. Не визнаються належними докази, нездатні встановити чи спростувати обставини предмета доказування у справі про адміністративне правопорушення.

Допустимими є докази, одержані у встановленому законом порядку та із передбаченого законом джерела.

Достатньою є така сукупність доказів, яка вказує на наявність або відсутність обставин, що становлять предмет доказування у справі про адміністративне правопорушення.

Будь-який доказ, здобутий внаслідок застосування насильства, погроз та інших незаконних заходів, визнається таким, що не має юридичного значення, а дослідження доказу того, що відбулося, є недійсним».

Пропонується доповнити КУпАП окремою нормою або частиною норми, що регулює здійснення оцінки доказів (ст. 252), такого змісту: «Суб'єкт доказування використовує докази шляхом оперування ними за власним бажанням, керуючись законом і професійною правосвідомістю для прийняття процесуальних рішень і виконання процесуальних дій з

метою встановлення обставин справи про адміністративне правопорушення».

Запропоновано закріплення в КпАП України положення про те, що суб'єкт адміністративного проступку на стадії порушення справи має набувати статусу підозрюваного у вчиненні проступку; на стадії розгляду справи – статусу обвинуваченого у вчиненні адміністративного делікту; на стадії виконання постанови (мається на увазі постанова про накладення адміністративного стягнення) – статусу особи, притягнутої до адміністративної відповідальності, який він втрачатиме через один рік, після чого вважатиметься як таким, що не притягувався до адміністративної відповідальності.

Для адміністративного розсуду характерні такі ознаки: він є правовим явищем, яке достатньо поширене в процесі доказування в справах про адміністративні правопорушення; припускає вибір суб'єктом правозастосування своєї поведінки (рішення) з ряду (двох і більше) альтернатив; можливість вибору може бути прямо вказана в адміністративному законодавстві України, витікати із сенсу закону чи правових принципів, виникати із-за недостатньої конкретності чи повноти нормативного закріплення; кожна з альтернатив, що оцінюється компетентним суб'єктом у процесі формування адміністративного розсуду має бути законна; здійснення вибору можливе тільки в рамках дискреційних повноважень, установлених для посадовця стосовно процесу доказування в справах про адміністративні правопорушення; такий вибір здійснюється під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів; використання адміністративного розсуду під час доказування в справах про адміністративні правопорушення не повинно посягати на права та законні інтереси учасників процесу адміністративно-деліктного доказування; посадова особа органу адміністративної юрисдикції повинна використовувати розсуд з метою найбільш ефективного, доцільного застосування адміністративно-

правових норм, а також швидкого, повного та об'єктивного вирішення справи про адміністративний проступок; правозастосовний акт, прийнятий на основі адміністративного розсуду, повинен переслідувати ту мету, для досягнення якої законодавець надав посадовій особі органу адміністративної юрисдикції дискреційні повноваження діяти на свій розсуд, а також має містити в собі відображення тих мотивів, що спонукали останню скористатися правом адміністративного розсуду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яношевська Н. О. Правова характеристика концепції інституту доказів та доказування у справах про адміністративні правопорушення. *Web of science and Academic Researcher*. 2019. № 1. С. 181-186.
2. Голосніченко І. П. Адміністративний процес. Київ, 2003. 256 с.
3. Бандурка О.М., Тищенко М.М. Адміністративний процес: Підручник. Київ: Літера ЛТД, 2001. 336 с.
4. Кононов П. И. Административный процесс: подходы к определению понятий и структуры. *Государство и право*. 2011. № 6. С. 16-24.
5. Кузьменко О. В. Курс адміністративного процесу: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2013. 208 с.
6. Васильев Ф. П. Доказывание по делу об административном правонарушении : дисс. ... доктора юрид. наук. : 12.00.14. М., 2005. 403 с.
7. Дрогозюк К. Діяльність суб'єктів доказування при розподілі тягара доказування на окремих стадіях цивільного процесу України. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. Vol. 4, Iss. 6. С. 230-236.
8. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. 2-е изд., доп. Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1976. 206 с.
9. Гулик А. Г. Судові докази як основоположна категорія доктрини доказування в цивільному судочинстві. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 2. С. 38-50.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
11. Грабовська О.О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії та практики. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 678 с.

12. Гвоздік О. І. Судово-процесуальне доказування в логічному вимірі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1. С. 83-89.
13. Смірнов А. В. Поняття процесу доказування : підручник для вузів. К., 2004. 345 с.
14. Савицкий В. М. Язык процессуального закона. М. : Норма, 2005. 288 с.
15. Рабінович П. М., Дудаш Т. І. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 8–20.
16. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2018. 496 с.
17. Додин Е. В. Доказательства в административном процессе: Научное пособие. М.: Юрид. лит., 1973. 192 с.
18. Адміністративно-процесуальне право України: підручник За ред. О.В. Кузьменко. К.: Атіка, 2018. 416 с.
19. Перепелюк В. Г. Адміністративний процес. Загальна частина: навч. посіб. Чернівці: Рута, 20113. 367 с.
20. Постанова Малиновського районного суду м. Одеси від 23 квітня 2019 по справі №521/4270/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81576000>
21. Постанові Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 15 січня 2019 року по справі № 359/9096/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79384598>
22. Зеленьяк А. С. Поняття та класифікація оглядів речових доказів як способу їх дослідження в цивільному процесі. *Судова апеляція*. 2014. № 3. С. 104-112.
23. Додин Е. В., Шкарупа В. К. Доказывание по делам об административных проступках, связанных с нарушением

антиалкогольного законодавства и наркоманией: учеб. пособ. К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1989. 62 с.

24. Постанова Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області 24 липня 2020 р. по справі № 208/4220/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90676956>

25. Постанова Шевченківського районного суду м. Чернівці 02 вересня 2020 року по справі № 727/7103/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91282640>

26. Просекіна Н.В. Класифікація доказів у справах про адміністративні правопорушення. *Юридична осінь 2012 року* : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (13 листоп. 2012 р.). Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 191-193.

27. Старушкевич Д.В. Особливості доказування у справах про адміністративне правопорушення

28. Круковес Н. В. Допустимість доказів у цивільному та нотаріальному процесах: порівняльний аспект. *Розвиток права України від Конституції Пилипа Орлика до сьогодні* : зб. наук. праць Міжнар. наук. конф. юрид. ф-ту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 20 травня 2010 р. Київ: ВГЛ «Обрії», 2010. С. 205-207.

29. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Т. 2 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ: Аконт, 1999. 910 с.

30. Руда Т. В. Докази і доказування в цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Друкарня ФОП Москаленко О. М., 2012. 21 с.

31. Каламайко А. Ю. Поняття електронних засобів доказування в цивільному процесі. *Європейські стандарти захисту у цивільному судочинстві*: випробування часом: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 26 вересня 2014 р. / за заг. ред. О. С. Захарової, І. О. Ізарової. Київ: ВД «Дакор», 2014. С. 165-168.

32. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Т. 1 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 1999. 926 с.
33. Решетникова И. В. Доказывание в гражданском процессе: учеб.-практ. пособ. для бакалаврата и магистратуры. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2015. 510 с.
34. Сергун А. К. Судебные доказательства. Гражданское процессуальное право. М., 2008. 290 с.
35. Рекуненко Т. О. Доказування в процесі розгляду справ про адміністративне правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 169–173.
36. Штих О. В. Аналіз значення доказування в справах про адміністративне правопорушення. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 73–79.
37. Козленко А. Актуальне дослідження теоретико-практичних засад правомочності належного суб'єкта проводити процесуальні дії, спрямовані на одержання доказів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 105–110.
38. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
39. Круглов О. М. Доказування і докази у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Х. : Національний ун-т внутрішніх справ, 2003. 18 с.
40. Постанова Вінницького міського суду Вінницької області «05» серпня 2020 р. по справі № 127/12480/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90874841>
41. Яковенко Є. О. Правові аспекти одержання органами державної влади доказів із дотриманням національних конституційних стандартів. *Приватне та публічне право*. 2019. № 1. С. 33-40.

42. Осетрова О. С. Перевірка та оцінка недопустимості доказів у кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2015. № 3(2). С. 93-97.

43. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. М. : Норма, 2007. 528 с.

44. Український журнал про права людини. URL: <http://prava.kiev.ua/n52.php>

45. Постанова Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області 13.10.2020 по справі №3/389/1349/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/92167334>

46. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

47. Кучер Т.М. Застосування правил належності та допустимості доказів при здійсненні доказування. *Міжнар. наук. конференція V Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького* : зб. тез наук. конференції (м. Київ, 16 лютого 2012 р.). К. : Вид-во Київського ун-ту права НАН України, 2012. С. 100-105.

48. Кучер Т.М. Відповідальність працівників Державної автомобільної інспекції: суб'єкти, види, змістовні елементи шкоди. *Університетські наукові записки : Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2011. № 3(39). С. 206–212.

49. Треушников М.К. Гражданский процесс: теория и практика. М. : Городец, 2008. 352 с.

50. Постанова Верховного Суду України від 18 листопада 2015 року № 6-388цс15. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1A19083CD27DD037C2257F09002C63B2](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1A19083CD27DD037C2257F09002C63B2)

51. Постанова Верховного Суду України від 02 жовтня 2013 року по цивільній справі № 6-79цс13. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D41A2B7484C02240C2257C92003A6D0F](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D41A2B7484C02240C2257C92003A6D0F)

52. Самбор М. А. Рішення органів та посадових осіб під час провадження у справах про адміністративні правопорушення щодо дотримання прав, свобод та інтересів людини і громадянина. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Збірник наукових статей. Випуск 26. 2011. С. 67–77.

53. Кодекс України про адміністративні правопорушення : наук.-практ. коментар / Р. А. Калюжний, М. І. Іншин, І. М. Шопіна та ін. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 712 с.

54. Безпека дорожнього руху: механізм адміністративно-правового регулювання взаємодії суб'єктів забезпечення: монограф. / Б. Ю. Бурбело, А. П. Головін, С. І. Саєнко; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. 248 с.

55. Богуцький В. В. Проведення у справах про адміністративні правопорушення: навч. посіб. Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2009. 168 с.

56. Самбор М. А. Доказування у справі про адміністративне правопорушення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 3. С. 51-57

57. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

58. Качур І. Законодавче врегулювання інституту адміністративної справи в адміністративному судочинстві: досвід пострадянських держав. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 54–58.

59. Старушкевич Д.В. Особливості доказування у справах про адміністративні правопорушення посадових осіб

60. Ківалов С.В., Картузова І.О., Осадчий А.Ю. Курс адміністративного процесуального права України. Загальна частина: підручник. Одеса: Фенікс, 2014. 342 с.

61. Корецький І.О. Доказування як засіб доведення позиції сторін в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 1-2. С. 53–57.

62. Левченко С.Г. Правові основи реалізації адміністративних повноважень у державній митній справі: автореф. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 22 с.

63. Дубовицкий В. Н. Законность и усмотрение в советском государственном управлении. Минск: Наука и техника, 1984. 141 с.

64. Барак Аарон. Судейское усмотрение. Перевод с английского. М.: Издательство НОРМА, 2019. 446 с.

65. Адміністративне право України: підруч. / За заг. ред. Т.О. Коломоець. К.: Істина, 2009. 488 с.

66. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. : Том 1. Загальна частина / ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова). К. : Юридична думка, 2004. 584 с.

67. Головін А. П. Правозастосовний розсуд в адміністративно-юрисдикційній діяльності міліції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. Спеціальний випуск № 1. С. 86-93.

68. Мельник М.П. Доказування при розгляді земельних спорів в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2012. 219 с.

69. Миколенко О.І. Процесуальна форма в адміністративному судочинстві та проблеми законотворчості в Україні. *Правова держава*. 2019. № 29. С. 50–57.

70. Умнова О.В. Докази в адміністративному судочинстві при поновленні на публічну службу: дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2010. 193 с.